

Софийски Университет „Св. Климент Охридски“

Факултет по Начална и Предучилищна Педагогика

Катедра „Предучилищна Педагогика“

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд

представен за присъждане на ОНС „Доктор“
в професионално направление: 1.2. Педагогика (Теория на възпитанието и
дидактика)

На тема:

***Транскултурни аспекти на приобщаващите
политики и приобщаващите практики в
образованието на ромите***

Докторант:
Илия Бело

Научен ръководител:
Проф. Д-р Мария Баева

**2018 г.
гр. София**

СЪДЪРЖАНИЕ

УВОД	стр. 3
ПЪРВА ГЛАВА. ТЕОРЕТИЧНА ОБОСНОВКА НА ИЗСЛЕДВАНИЯ ПРОБЛЕМ	стр. 4
1. Приобщаващи политики и приобщаващи практики на образователната система на Република България в контекста на законодателната уредба и ценностите на Европейския съюз (ЕС)	стр. 4
2. Характеристика на ромската етническа група. Исторически данни	стр. 5
3. Фактори за развитието на езиковите контакти в транскултурен аспект	стр. 6
4. Взаимовръзки на изследвания проблем с други науки	стр. 7
5. Езикът и религията като основни фактори в контекста на транскултурните аспекти на приобщаващите политики и приобщаващите практики в образованието на ромите	стр. 11
6. Демографски, културни, политически и нормативни аспекти на ромската общност в България	стр. 13
7. Демографски, културни, политически и нормативни аспекти на ромската общност в Албания	стр. 16
8. Приобщаващото образование в контекста на транскултурните аспекти на ромското включване	стр. 20
ВТОРА ГЛАВА. ПРЕДСТАВЯНЕ И АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПРОВЕДЕНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ	стр. 23
1. Предмет, обект, цел, задачи и хипотеза на изследването	стр. 23
2. Методическа обосновка на проведеното изследване	стр. 24
2.1. Методическа обосновка на анкетния метод	стр. 24
2.2. Методическа обосновка на тестовата батерия за оценка на агресията – модифициран вариант по Бъс-Дюрки	стр. 24
2.3. Методическа обосновка на използваните аналитико-статистически методи	стр. 25
3. Представяне на участниците в изследването	стр. 26
4. Анализ на резултатите от проведеното изследване	стр. 30
4.1 Анализ на резултатите от анкета с родители	стр. 30
4.2 Анализ на резултатите от анкета с учители	стр. 43
4.3 Анализ на резултатите от проведения експеримент	стр. 53
Изводи и препоръки към практиката	стр. 57
Приносни моменти на дисертационния труд	стр. 60
Заклучение	стр. 60
ПУБЛИКАЦИИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД	стр. 62

УВОД

Правото на образование е основно човешко право, регламентирано и гарантирано от редица национални и международни документи, сред които Международната конвенция за правата на детето, както и конституциите на съответните страни и съответните образователни закони и подзаконовни актове за отделните страни.

В условията на членство в Европейския съюз (ЕС) всеки гражданин на Република България има право на образование без дискриминация, основана на раса, народност, пол, етнически и социален произход, вероизповедание или обществено положение.

Образователната сегрегация е сериозен проблем и е потъпкване на едно от основните човешки права. Световната практика е доказала, че разделното образование за децата от малцинствата, децата със специални образователни потребности и на децата с увреждания генерира социалната изолация и нанася непоправими щети върху психиката им.

Тези деца скоро ще попълнят редиците на безработните, зависимите от социални помощи или живеещи в домовете за възрастни. За да се предотврати това е необходимо да се инвестира в приобщаващо образование. От прагматична гледна точка, социалното включване на тези деца в дългосрочен план означава и намаляване на бедността, престъпността и безработицата.

Децата от силно маргинализираните малцинствени етнически групи рядко излизат от кръга на зависимите от социалните помощи граждани и струват на държавата много повече, отколкото струва реформата в образованието. За разлика от тях, децата, завършили общообразователно училище имат шанса да станат пълноценни членове на обществото и да не зависят от социални помощи, а да генерират обществен продукт наравно с останалите членове на обществото.

На този фон изглежда очевидно, че приобщаващото образование е и инвестиция в социалното включване, защото цената на социалното изключване е несравнимо по-висока от тази на приобщаващото образование.

В Албания все още изключително малко се говори за приобщаващо образование, а повече се говори за интегрирано обучение. Двата термина се възприемат като взаимнозаменяеми, но в действителност тези две понятия са натоварени с различно значение. Интегрираното обучение се съсредоточава върху възможността децата със специални образователни потребности или от малцинствени групи да посещават масовите училища, т.е. фокусът е върху посещаемостта.

Приобщаващото образование поставя акцент върху достъпа до качествено образование, т.е. върху това децата със специални образователни потребности или от малцинствени групи да развият максимално капацитета си да учат и да се образуват заедно с връстниците си.

Толерантността към хората с различия и развитието и прилагането на успешни политики и практики в помощ на тяхното приобщаване са основен приоритет в целите на социалните държави и са основен критерий за степента на тяхното развитие.

ПЪРВА ГЛАВА.

ТЕОТЕРИЧНА ОБОСНОВКА НА ИЗСЛЕДВАНИЯ ПРОБЛЕМ

1. Приобщаващи политики и приобщаващи практики на образователната система на Република България в контекста на законодателната уредба и ценностите на Европейския съюз (ЕС)

Българският народ традиционно приема образованието като висша обществена ценност и полага специални усилия децата му да го постигнат. Законите за народната просвета през различните периоди, както и днес, утвърждават народността на образованието, достъпността и правото на образование на всички без разлика по пол, възраст, националност, вероизповедание и други. Българската образователна система през историческото си развитие се характеризира със своя прогресивен напредничав характер, стабилност, висок обхват на децата, добро качество на образование и възпитание на учениците.

Българската образователна политика издига няколко приоритета на национално равнище. Образованието е издигнато в първостепенен приоритет на държавната политика. Въведено е всеобщо предучилищно образование. Приоритизирано е развитието на базисно образование на всички като основа за качествена профилирана и професионална подготовка, и учене през целия живот, както и развитието на актуална мобилна система за професионално образование в условията на пазарно стопанство. Предприемат се специални грижи и внимание за образование на деца в неравностойно социално положение, на тези със специфични образователни нужди, както и за деца в риск. Следва да се развива мрежата от актуални и мобилни формални и неформални форми за образование на възрастни като основа за успешна реализация и учене през целия живот, а също и да се изгради съвременна учебна среда, която да осигури условия за висококачествено образование. В този ред на мисли основен приоритет се явява и повишаване на социалния и професионалния статус на българския учител и изграждане на нова система за квалификация и преквалификация на учителите, съобразена със съвременните тенденции и изисквания за качествено конкурентно образование.

Положителните тенденции и резултати са свързани с осъществения нов модел на финансиране, основан на единни разходни стандарти за издръжка на едно дете/ученик.

В същото време **системата на предучилищното и училищното образование е изправена и пред редица проблеми и предизвикателства.** Част от промените в последните години са неефективно осъществени – неразработени докрай механизми, небалансирани правомощия, несвързаност на промените, неучастие на всички заинтересовани страни.

Все още цъществуват редица **проблеми и предизвикателства** пред предучилищното и училищното образование днес.

Приоритетите в сферата на образованието са насочени към повишаване качеството на образованието, обвързаност на образователните програми с реалните потребности на икономиката, осигуряване на равен достъп до образование за всички и отваряне на образователната система, създаване на условия и среда за реализиране на

практика на образователната концепция за „Учене през целия живот”, привличане на младите хора в разработването на секторни политики, превръщане на България в страна на знанието и иновациите.

Реформата в системата на образованието и обучението ще спомогне за повишаване нивото на умения на работната сила, компетентността на хората, квалификацията на нискоквалифицираните работници и ще допринесе за по-добро съответствие със съвременното развитие на обществото и с изискванията и нуждите на бизнеса.

Квалификацията на педагогическите кадри е насочена към специфични подходи и методи за работа с деца със специални образователни потребности, с деца с различен етнически произход, с надарени деца, и с деца и ученици в риск от отпадане.

Националният интерес за България е свързан с осигуряването на активно българско участие с проекти в изпълнение на дейностите в рамките на двете програми, респ. усвояването на повече европейски средства по програмите, с цел стимулиране на модернизацията на българското образование, младежките дейности, научните изследвания и спорта, както и насърчаване на мобилността на всички целеви групи. В тази връзка, въвеждането на нови финансови инструменти по програмата „Еразъм за всички” е важен момент при консултациите на национално и европейско ниво, на който следва да бъде обърнато подобаващо внимание с оглед отстояване на националния интерес.

На преден план трябва да се постави **стратегическата цел на Европейския съюз, потвърдена на Събранието на Европейския съюз проведено в Стокхолм през март 2001г., а именно „Да направим Европа в най – конкурентно-способното и динамично, основаващо се на познанието общество в света“.**

2. Характеристика на ромската етническа група. Исторически данни.

Съществуват няколко версии за произхода на ромите и тяхната поява в Европа и на Балканите. В България изследванията са твърде оскъдни, но някои автори (Маринов, 1962) са изследвали бита на ромите, а други (Шейтанов, 1932) - техните говори.

Езиковедски изследвания през XIX в. установяват, че прародината на ромите трябва да се търси в Северозападна Индия, на територията на днешните Пенджаб и Кашмир. Предполага се, че те са напуснали първоначалните си селища през V в. и са мигрирали в Персия, откъдето поради арабските нашествия (637 г.) продължават към южната част на днешна Армения и към Мала Азия, намираща се още под византийско владичество. Във византийски (гръцки) източници от XI в. те фигурират по името ацинган. Около 1800 г. се появяват на Балканите, Гърция, Сърбия и Италия. Странстващите им племена достигат в началото на XV в. до Унгария и се разпръскват бързо в цяла Западна Европа. Напускайки своята прародина Индия (северозападната част), ромите се разпиляват по целия свят. Отделните групи попадат твърде далече една от друга, но все пак съхраняват общите черти на своя произход, света на вярванията си, езика, отделни елементи от културата на народите, с които са били в контакт по време на странстванията си.

Ромският език чрез различните си диалекти запазва граматическите форми, които в много отношения са сходни с формите на индоевропейските езици, които се говорят днес в Индия, както и един основен речников фонд, имат сходни черти с езика хинди и пенджабския език.

Заеманите думи представляват съществено свидетелство за далечния път на ромите, който тръгва от тяхната прародина — Индия и стига до Европейския континент. Важно свидетелство за времетраенето на пребиваването им в различните страни, които преминават по пътя на своето скитничество, е и броят на думите, които ромите включват от езика на народите на тези страни в собствения си език под формата на заемки.

Преходът от Азия към Европа оставя белег върху езика им, въпреки сходството, съществуващо между индийския и иранския език.

„Романи чиб“, т. е. езикът на ромите, съдържа ирански и арменски заемки. Във всички ромски диалекти се срещат думи от ирански прозход, като: бакт - съдба; амброл - круша; хангери - църква; ангустри - пръстен; рув - вълк; вурдо - кола; зор - сила; чикат - чело.

Първото и едно от най-значителните изследвания върху ромския език в района на Балканите е дело на гръцкия лекар от Константинопол Александрос Паспатис (1870).

Балканският диалект на езика „романи“ съдържа най-много граматични форми и елементи от първоязика ром. В балканския диалект влизат гръцко-турският ромски диалект, както и дунавският диалект.

3. Фактори за развитието на езиковите контакти в транскултурен аспект

Най-общо факторите, които влияят върху развитието на езиковите контакти в транскултурен аспект са:

А. Вътрешни:

- етническо самоопределяне;
- обреди, обичаи и фолклор;
- култура и традиции в семейството;
- семиотика и етносемиотика.

Б. Външни:

- социалното обкръжение от други етнически групи;
- религия;
- средствата за масова информация (СМИ);

А. Вътрешни фактори

От всички фактори може би най-важен и най-голямо влияние върху езика има факторът етническо самоопределяне, което според нас определя и психологията на съответната етническа група, т. е. тук става въпрос за етнопсихологията на група от хора, общност, народ или нация.

Знае се, че много старите, но вечни философски въпроси — „Кои сме?“, „Накъде вървим?“, „Какви са нашите цели?“, но и „Кой точно е нашият път в историята?“ — отекват днес във всички процеси на културното самоопределяне (Михайловска, 1991:32).

А то означава по-активно търсене и изживяване на ниво индивиди, групи и по-големи човешки общности – най-характерното чувство за културна идентичност.

Много често ромските деца постъпват в училище с ограничен лексикален запас от български (респ. албански) език и това поражда редица трудности при езиковото им обучение.

Интересно само по себе си, билингвизмът като социално явление е слабо изследвано у нас. Съществуващите публикации са предимно с методически характер, не са налице широк кръг изследвания от лингвистичен, социолингвистичен и психолингвистичен аспект. Много често ромските деца постъпват в училище с ограничен лексикален запас от български и език и това поражда редица трудности при езиковото им обучение.

Интересно само по себе си, билингвизмът като социално явление е слабо изследвано у нас. Съществуващите публикации са предимно с методически характер, не са налице широк кръг изследвания от лингвистичен, социолингвистичен и психолингвистичен аспект.

4. Взаимовръзки на изследвания проблем с други науки

Много науки имат отношение към проблемите на билингвизма — лингводидактика, етнолингвистика, социолингвистика, сугестопедия, психолингвистика. Всички те, в по-малка или по-голяма степен, имат за обект на изследване явлението билингвизъм.

1. Лингводидактика

Лингводидактиката (Чолаков, 1983) като наука се опира върху методиката на обучение по роден език и методиката на обучение по чужд език.

Изследването на обучението по езика, т. е. единството между преподаване и учене и неговото ръководство, е дейност преди всичко в предмета на дидактиката и методиката, които ще определят насочеността на своите изследвания, техния междудисциплинарен, перспективен и праксиологичен характер. Теорията на обучението по езика има дидактически особености, които намират израз в обособилата се междинна научна дисциплина - лингводидактика, разглеждана като взаимна връзка между дидактическата лингвистика и методиката на езиковото обучение.

Развитието на дидактиката и методиката на езиковото обучение е взаимно обусловен процес, при който дидактиката запазва своите научно-теоретични и нормативни функции спрямо методиката и се отнася към нея както наука към наука.

Лингводидактиката не би могла да се утвърди като научно направление, ако не се опира на еднозначните данни, получени от граничещите с нея науки, които изследват един и същ обект от различни гледни точки. Формулирайки принципните и теоретичните различия в усвояването и обучението по роден и чужд език, тя използва и преработва за свои нужди данните на психолингвистиката. А изучавайки усвояването и обучението по езика, от гледна точка на отношението между език и мислене, (т.е. на комуникативната функция на езика), тя използва данните на социолингвистиката.

Едновременното овладяване на няколко езика в училищни условия поставя пред лингводидактиката сложни задачи, които тя може да реши само във взаимодействието си с други науки като философия, педагогика, дидактика, лингвистика, психология, социо- и психолингвистика и др. Основавайки се на първите три, и преработвайки за свои нужди данните на останалите науки, лингводидактиката се изгражда като самостоятелна научна дисциплина със свой обект и предмет на изследване, резултатите от което имат важно значение за съставлящите я методики.

В нашето изследване ние ще търсим най-подходящите и специфични методи, похвати и подходи за езиковото обучение на децата-билингви в България, които се отличават от методите и подходите в масовото училище и допринасят за по-лесното и бързо усвояване на българския език.

2. Етнолингвистика

Отношение към проблемите на езиковото обучение има и етнолингвистиката. Макар че предметът на етнолингвистиката се отличава от предмета на лингводидактиката, те са близки науки. Предметът на етнолингвистиката се отличава и от предмета на етнографията и на лингвистиката по това, че се изследват не етническата култура и не езикът, а именно корелациите (връзките) между езика и културата (Верещагин, 1969). От казаното следват две основни характеристики на тази наука. Първо, етнолингвистичното изследване е винаги вторично, т. е. то представлява синтез на първичния материал, получен благодарение на чисто етнографска и чисто лингвистично проучване. Второ, етнолингвистиката е типологична наука, в която типът култура се съотнася към определен тип езиков строй или развитие и използване на езика. В резултат на такова съпоставяне се изяснява типът на корелацията между типа на културата и типа на езика.

При преминаването на етническата общност от една култура към друга се наблюдават значителни промени в лексиката, често носещи характер на качествен скок, а строежът на езика и в този случай е способен да остава непроменен.

Даденият проблем, както се вижда от самата формулировка, възниква само при наличие на билингвизъм (двуезичие) или за членовете на определена етническа общност, или за цялата общност. Наистина, ако се има предвид монолингвизмът (едноезичието), няма смисъл да се говори за степен на използване на езика, тъй като в този случай при всяка ситуация на общуване се използва само един език. Ако се постави даденият комплекс от въпроси другояче, то тук се появява проблематиката за връзката на родния и изучавания език на говорещите с присъщата им култура (както в статика, така и в динамика). В динамичен аспект са особено интересни процесите и резултатите в смяната на езика. Тя често се съпровожда с деетнизация и акултурация. В статичен аспект е особено интересна връзката на типа на билингвизма с типа на акултурацията. Понататъшните разсъждения са посветени именно на този въпрос.

По такъв начин, като описахме достатъчно пълно етнолингвистичната проблематика и като посочихме в известна степен развитието на основните идеи в тази наука, по-нататък се ограничаваме и разглеждаме частната за етнолингвистиката задача — корелацията между типовете билингвизъм и типовете акултурация.

Сега да разгледаме понятието акултурация. Тя може да се разбира като приближаване на сумата от културни елементи на една етническа общност към културата

на друга етническа общност. **Акултурацията е частен случай от развитието на културата, по-точно това е конвергентно развитие на една култура по отношение на друга; конвергентността в развитието на две култури не е спонтанна: тя е обусловена от влиянието на една култура върху друга.**

Ако говорим за акултурацията като за приближаване, то така потвърждаваме, че акултурацията представлява процес, т. е. движение на две култури една към друга. Следователно, между началната и крайната точка на движение съществуват няколко етапа и стадия. Началната и крайната точка на процеса не могат да се наричат акултурация. Началната точка не е получила специално название, а крайната обикновено се нарича асимилация. Ако в началната точка за движение има две хетерогенни култури, то в крайната тези две култури се оказват дотолкова сближени, че практически е възможно да се говори за една нова култура.

От интересуващата ни гледна точка за степен на използване на езика се установява, че за отправната точка е характерно безусловното едноезичие (монолингвизъм) на етническа общност. Асимилацията също се характеризира с монолингвизъм. Етническата общност изоставя майчиния си език и започва да използва езика на втората етническа общност. Обаче акултурацията по правило е свързана с двуезичие (билингвизъм) на етническата общност. Динамиката на акултурацията довежда до динамика на билингвизма.

В контекста на все по-нарастващата глобализация на света, в който живеем, не е без основание да се приеме, че съществува и един друг, значително по-важен аспект – този на декултурацията.

Според Иван Иванов (1998) декултурацията е следствие от асимилацията. Според автора културната съпротива е специфичен феномен и връщането към традиционните ценности е с цел повишаване на груповата идентичност.

Процесът на декултурация все по-често доминира над процеса на акултурацията, особено ще се отнася до етно-лингвистичната и културологична ситуация на територията на Р. България в условията на членство в Европейския съюз, както в рамките на страната, така и извън нея.

Какво се случва? Ромите в България казват за себе си: “Ние сме роми.”. Щом обаче напуснат територията на страната, твърдят: “Българи сме.”. Подобна е ситуацията и в Албания.

В рамките на държавата, в която живеят, ромските общности все по-често избягват да се самоидентифицират с местната група на мнозинството, както ще се види и по-нататък в представените данни от Албания.

Те се капсуловат в собствени групи, отделят се в гета, предпочитат да говорят ромския език като майчин, вместо езика на държавата, в която живеят.

Това само по себе си е предпоставка за социално напрежение и конфликти на етническа или дискриминационна основа, а оттам – и за повишаване на нивата на детската агресия в училище и извън него.

В този ред на мисли, да се говори само за акултурация на маргинализираните малцинствени групи, смятаме, че не е достатъчно.

Често следствие на пълната или крайна акултурация се явява асимилацията, т. е. пълното отказване от първичната култура и загубване на

осъзнаването за особена етническа принадлежност. Отказването от родния език и преминаването към друг цикъл, т. е. т. нар. „смяна на езика" (language change), обикновено представлява следствие от координативния билингвизъм.

В някои случаи обаче асимилацията и смяната на езика не настъпват дълго време. За запазване на майчиния език спомагат: компактността на населението, медиите, училището и църквата. Особено важно е да се има предвид престижът на майчиния и изучавания език.

В процеса на обучение на децата-билингви, наред с езиковите, трябва да се имат предвид и културните особености, които влияят положително или отрицателно върху овладяването на втория език. Културните особености на ромската общност в България са представени по-долу в изложението за нуждите на нашето изследване. Учителят, преподаващ български език на деца-билингви, трябва да има предвид тези особености, за да структурира правилно учебното съдържание и го поднася дозирано.

3. Социолингвистика

Социолингвистиката (Бондалетов, 1987) като наука също има отношение към явлението билингвизъм.

Характерно за двуезичните лица е способността да създават вариант на официалния език. Този вариант се отличава от диалектите на езика и е създаден от общността за нуждите на комуникация в самата общност, като се характеризира с редица отклонения от нормата. Децата-билингви понякога постъпват в училище, усвоили този вариант на езика (много автори, като например У. Лабов, Р. Апел и П. Майскин го наричат нисък вариант "low variety", а официалният език - висок вариант "high variety"). В нашето изследване има прояви в речта на децата-билингви на т.нар. "нисък вариант" на българския език, който се отличава от местния български диалект. Работата на учителя в този случай е да установи нарушенията, които детето прави, използвайки "ниския вариант" и да ги коригира чрез допълнителни езикови упражнения.

4. Психолингвистика

Най-важно значение за явлението билингвизъм след всички тези науки има психолингвистиката. Тя използва теоретичните и емпиричните прийоми както на психологията, така и на лингвистиката за изследване на мисловните процеси, лежащи в основата на овладяването на езика и неговото използване (Слобин и Грийн, 1976). Новото течение в психолингвистиката е овладяването на езика в ранна детска възраст, свързан с особения интерес на Д. Слобин към проблемите на детската реч.

За да заговорят на втори език, учащите се трябва да достигнат до обобщение на чуждоезиковите явления, да имат правилата на речеви действия за създаване на нови конструкции. За постигане на всичко това са възможни два пътя. Първият е да се чака учениците сами да овладеят нужните правила, както това е било при родния език. Учителят може да ускори този процес, предлагайки им чуждоезиковия материал не хаотично, а в специален ред и по този начин да ги изведе към необходимите обобщения и психолингвистични правила.

Чарлз Осгуд (Тарасов, 1987) свързва явлението психолингвистика с използването на методическите схеми за анализ на комуникации, създадени в теорията на информацията и кибернетиката.

Съвременната психолингвистика се съсредоточава върху изучаването на речевата дейност в тесен смисъл, т. е. механизмите на пораждање и възприемане на речта. Тя разглежда закономерностите при взаимовръзката на езика и мисленето и решава въпроси на езиковия онтогенезис.

Енгелкамп твърди, че психолингвистиката трябва да доведе до това как учениците да пишат текстове по-разбираемо или как да се подобри обучението. Той е на мнение, че трябва да се разшири определението за родноезиково обучение, а също и за чуждоезиковото, като целта е да се търси по-голяма преносимост на езика като средство за общуване. Ученикът трябва да разбере коя формулировка какъв смисъл изказва и какво може да се съобщи чрез добре подбраните изречения.

В нашите изследвания ще търсим психолингвистичните и транскултурните аспекти при обучението на ученици-билингви, т. е. ние ще търсим обяснение на еднаквите явления в процеса на комуникация при двуезичните деца от гледна точка на психологията. По този проблем съществуват редица изследвания. Б. А. Бенедиктов (1974:51) доказва положителното влияние на чуждия език върху умственото развитие и върху усъвършенстването на родния език при двуезичните деца.

Кардиналният проблем (Белл, 1980:157-158), с който се сблъскват изследователите на билингвизма, се състои в следното: една или две системи овладява двуезичният индивид. Следвайки твърденията на Вайнрайх, Ервин и Осгуд, билингвизмът може да бъде „смесен билингвизъм“ (двата езика се сливат в една система) и „координативен билингвизъм“ (двете езикови системи се запазват разделени).

Билингвизмът може да бъде и:

- пълнен, когато двете езикови системи са овладени достатъчно добре и при говорене едната не оказва влияние на другата;
- непълнен, когато говорещият владее добре единия език, но не владее добре другия език и при общуването прави чести заемки от първия език.

По отношение на ромската етническа група все още изследванията са много малко и съществуват доста различия в литературните източници.

5. Езикът и религията като основни фактори в контекста на транскултурните аспекти на приобщаващите политики и приобщаващите практики в образованието на ромите

Съществува тясна връзка между психологията на отделна общност и семиотиката на езика (Семиотика, 1983). Но това не означава, че няма знаци, които не се възприемат по един и същи начин и не се назовават с едно и също име и от трите етнически групи. И това е съвсем естествено, защото в многовековното съвместно съжителство в трите групи са възприемали дадено явление-знак, едновременно при еднакви условия, по един и същ начин.

Всъщност, въпросът опира до „социализацията“ на дадената етническа група, т. е. тя успява да се „сработи“ с останалите общности, доколкото може да се вмести в „културната рамка“ на другите етнически общности със своята специфична култура.

За всяко поколение действията обективно обусловена, нередко и стихийно протекла „социална програма“ (Дубинин, Карпец, Кудрявцев, 1989), в която намират отражение

материалните и духовните култури, типът на обществените отношения, нивото на развитие на производителните сили, а също така и тези конкретни материални и идеални взаимоотношения, посредством които се формира това поколение.

Така протича и процесът на социализация (Тодорова, 1988:18), в рамките на който индивидът усвоява културните ценности и роли, които трябва да следва.

Редица автори (Тамфел, 1990:140) разкриват „индивидуалните“ и „социалните“ процеси в психологията на междугруповото поведение.

В психологията правят опит да се изследват особеностите на възприятията в опознаването на хората един с друг в условията на междуетническото общуване (Солдатова, 1989:111). Процесът на такова общуване на междуетническо равнище може да се представи като интересубектно взаимодействие, в което отделните личности общуват помежду си като носители на самосъзнание и култури на големи социални групи етнически общности.

Друг важен фактор е религиозната принадлежност на дадената етническа група. Този фактор определено влияе върху „социализацията“ на етническите групи, върху добрите взаимоотношения и търпимост.

В религиозно отношение българските роми са приели ислямската (Коранът, 1991) и християнската (Библията, 1991) вяра, но съществуват и белези на будизма (Рис Дейвис, 1991). Понякога елементите от една или друга религия така са се смесили, че е трудно да се докаже кое откъде е дошло. Но каквато и религия да изповядват, ромите са убедени, че това е „правата вяра“, а другите хора са „иноверци“ и всички роми си приличат, както по характер, темперамент, начин на живеене, така и по начин на мислене и на изразяване. Влияние върху начина на мислене, а оттам и върху начина на изразяване, оказва религията. Всичко това оформя етно- психологията на ромския етнос.

Не малко влияние върху формирането на езика оказват и средствата за масова информация. Непрекъснатият контакт с Интернет, радиото, телевизията, вестниците и списанията внася в речта на етническите групи термини и понятия, непознати или несъществуващи в техните култури. Навлиза и международна лексика, която до момента не е съществувала в езика на дадената група.

Средствата за масова информация като външен фактор влияят и върху начина на мислене и формират общественото мнение включително и на етническите групи. А това определено се отразява върху езика на дадената етническа общност.

Някои автори (Дридзе, 1980) показват връзката между езика и съответната етническа група от лингвосоциопсихологически аспект, като се стараят да обяснят езиковите явления от гледище на социалната психология. Други (Ван Дейк, 1989) търсят връзката между модели на етническите ситуации и речевите изразявания. А всичко това води определено до теорията за езиковите контакти, която е немислима без наличието на няколко езици, „живеещи“ в непрекъснат контакт, и реално съществува при нашите условия. Съвместното съществуване и съжителство на няколко етнически групи, със свои специфични култури, етнически характеристики и езици в непрекъснат контакт, са довели в много случаи до „появата“ на смесени езици или диалекти, характерни само за определен географски район.

Езикът като социалнопсихологическа характеристика, влияещ се от начина на живот (Драганов, 1989), често изразява и показва сложните явления, които съществуват в дадено общество, група или етническа общност.

Е. Р. Атаян (1987) разглежда връзката и влиянието между езика и извънезиковата действителност. Авторът обсъжда комплекс от лингвистични, семиотични, лингвофилософски проблеми в контекста на вътрешната организация на езика, функционирането му, взаимодействието му с други езици, в различни ситуации.

Много руски автори разглеждат междуезиковите отношения и взаимодействия в контекста на езиковата политика (Гак и др., 1988). Николски (1990) се занимава с междуезиковите контакти от социолингвистичен аспект.

През последните години са особено актуални изследванията и в областта на славянско-неславянските езикови контакти и межкултурните контакти в приложната лингвистика, на които са посветени и специални конференции. На тези конференции се обсъждат различните аспекти на влияние между езиците, проследява се как промените в обществено-политическия живот влияят върху езиковите контакти, доколко една култура влияе върху друга в процеса на общуване между отделните етнически общества и т. н. Или тук се търсят не само чисто лингвистичните, но и социолингвистичните аспекти на езиковите контакти (Данчев, 1988:88). По този начин може да се постигне достатъчно адекватна картина, както в диахронен, така и в синхронен план, може да се разкрият трансферът и транслацията (Данчев, 1979:17) на звукове, думи, изрази и др.

В процеса на езиковите контакти и при чуждоезиковото обучение А. Данчев (1982) разкрива и едно явление, наречено „междинен език“. Става въпрос за грешките при овладяването на втори език под влияние на калкирането, получен в резултат на неправилен, буквален превод или под влияние на контакти между два или три езика. Авторът прави анализ на грешките при чуждоезиковото обучение, опирайки се на контрастивната лингвистика. От различните аспекти на анализа на грешките — синхронен, психолингвистичен и лингводидактичен, теоретичен и приложен, комуникативен и езиков и др., вниманието се насочва главно към синхронния и лингводидактичния. Теоретичната стойност на анализа на грешките се състои в откриващата се възможност за евентуално проследяване на етапите на вътрешното пораждаване на речта. Това естествено е в пряка връзка с процеса на езикоусвояването, който представлява интерес за методиката на езиковото обучение.

6. Демографски, културни, политически и нормативни аспекти на ромската общност в България

От етническите групи, населяващи България, най-многобройни след турците са ромите. Броят на ромите у нас е около 850 хил. (По последно преброяване на НСИ, 2010).

Ромското население е разположено както в Североизточните райони, така и в западните райони — Варненско, Бургаско, Шуменско, Добричко, Русенско, Силистренско, Плевенско, Сливенско, Ямболско, Видинско, Софийско, Кюстендилско, Благоевградско, а също така и в Пловдивско, Пазарджишко, Кърджалийско, Хасковско, Старозагорско.

В България ромите се делят най-общо на 2 големи групи: християни и мюсюлмани (Марушиякова, 1991). Най-характерното за тях е, че са билингви и всяка една от тези две големи групи се разделят на различни подгрупи със свои характеристики, особености, традиции и съответен диалект.

Какво представляват съвременните роми в България? Тяхната етническа самоопределеност е значително повлияна от няколко етноса. Най-напред те носят в себе си останки от древната индийска култура — има наличие на кастова система (Медведев, 1990), което се е модифицирало в многогруповост (Марушиякова, 1991) в съвременните условия.

Към най-важните признаци, отличаващи отделните етноси, се отнасят културните особености, които всеки народ формира в процеса на своето историческо развитие, а след това предава от поколение на поколение. Съвкупността от тези взаимосвързани помежду си особености представлява онова, което в етнографската наука се нарича „етническа традиция“ (Чебоксаров, Чебоксарова, 1982:18).

От всички компоненти на културата в широкия смисъл на думата обикновено езикът има най-ярко изразени етнически функции. Не случайно в научната литература, когато се определят основните признаци както на етническите образувания въобще, така и на техните отделни типове, езикът неизменно се поставя на първо място (Бромлей, 1976:53).

Културата и традициите в семейството също дават отражение върху езика на една или друга етническа група. Известно е, че „способността на съвременния човек да създава култура е снижена, тъй като условията, в които той е поставен, го правят незначителен и го осакатяват психически... Способността на даден човек да бъде носител на култура, което значи да разбира културата и да работи за нейното развитие, зависи от способността му да бъде едновременно мислещ, и свободен... Културата предполага свободни хора. Само такива хора могат да мислят и осъществяват култура“ (Швайцер, 1990:38).

В случая двете етнически групи имат съответно и различни култури. Културата на ромската етническа общност е различна от културата на турската общност у нас. Тези две култури не са се запазили в „чист вид“. Малко или много те са се интегрирали с българската култура и са станали част от нея. „Културата е повече или по-малко последователна схема и мисъл на действие. И във всяка култура се появяват характерните цели“ (Бенедикт, 1990:378-379).

Културата на съответната етническа група има най-ярко изразен характер и може да се види най-добре в семейството. Там са се запазили и продължават своето развитие изкуствата (песните, танците, музиката) като част от една цяла култура (Серебряков, Серебрякова, 1988) . Трябва да се отбележи, че изкуствата и при двете етнически групи са повлияни от изкуствата на редица етнически общности и най-вече българските (Игнев, 1976:73,96).

Не са за пренебрегване и символите и знаците като фактори, формиращи езика на една или друга общност. В резултат на символната комуникация човек е способен да усвои огромни знания и ценности. Семиотиката и етносемиотиката като науки за знака определено изследват изказа на една или друга етническа общност, защото един и същи знак при различни етнически групи означава различни неща, назовава се по различен

начин. Особено ярко това личи във фолклора на отделните етнически групи (Неклюдов, 1991:183-211).

„Етикетът като знакова система, съществуваща в своя глобален вид в съзнанието на всички членове на определена езикова общност, представлява своеобразен „склад“ от инвариантни елементи — знаци, съхраняващи в себе си информация за извънезиковата действителност и за самия език“ (Добрев, Добрева, 1988:137). Но при различните етнокултури в съзнанието на хората съществува различна информация за съответен знак и по различен начин този знак се отразява в езика.

Например при ромската етническа група има един знак за „плодородие“ (като дума), с друг знак се изразява „плодородие“ при турската етническа група, а по съвсем различен начин при българската общност. Това донякъде се определя и от религията, която изповядва етническата група. Разбира се, тук намират отражение културата, традициите, характерът на съответната етническа група.

С проучването на ромския език са се занимавали много езиковеди. Първото изследване на бита на ромите е направено от А. Пот (1844-1845). Той доказва, че всички ромски диалекти произхождат от един общ език, близък на новоиндийските езици в Северна Индия. Но А. Пот не изследва езика на ромите, които живеят на Балканския полуостров. Първ за езика на ромите в тогавашната турска империя пише Ал. Паспати (1870), който ги нарича „чингене“. За изясняването произхода на ромите и за изучаването на техния език особена заслуга има и Ф. Миклошич (1873), който проучва говорите и странстванията на ромите в Европа. В това отношение са интересни и изследванията на Х. Вислоски (1844) върху говора на трансилванските роми. Задълбочени изследвания на ромския език в Русия правят и М. В. Сергиевский и А. П. Баранников (1838), които съставят речник на ромския език.

У нас първите изследвания са направени от Н. Шейтанов (1932) и К. Костов (1957, 1960, 1972).

В по-ново време особеностите и произхода на ромския език продължават да вълнуват етнографи и лингвисти от цял свят, макар че работата в тази насока у нас през последните 20-25 години бе почти невъзможна.

В Холандия Е. Кухинка (1957) публикува етнографско проучване за ромите, в което има като приложение и холандско-ромски речник.

В бивша Югославия (Македония, Албания) Круме Кепески и Шаип Юсуф (1980) издават ромска граматика, включваща всички дялове — фонетика, морфология, синтаксис. А Марсел Кортиаде (1986) проучва ромската фонетика и лексика.

В много страни от Европейския съюз вече има издадени и речници.

Процесът на демократизация у нас след 1989г. даде възможност този проблем да бъде разгледан отново от чисто лингвистичен аспект.

Приетият през 2015г. нов Закон за предучилищното и училищно образование и обучение регламентира и обучението по майчин език за децата – билингви като тяхно неотменно право.

Публикувани са ромско-български речник на ромския диалект в София, написани са учебници на ромски език. Въведено е обучение по майчин ромски език.

7. Демографски, културни, политически и нормативни аспекти на ромската общност в Албания

В настоящото изследване по отношение на ромите в Албания се базираме на данни на доклад, изготвен в рамките на Националната стратегия за развитие и интеграция (2013-2020) като част от Програмата на ООН за социално включване в Албания (UNSSIA), която осигурява подкрепа за социално включване на уязвими групи и маргинализирани общности.

Основната количествена информация, която се използва в настоящата дисертация е резултат от последното албанско преброяване, проведено през 2011 г. Данните са анализирани и обработени чрез ИНСТАТ в съответствие с целите и задачите на изследването.

Капацитетът на националното преброяване, за изчисляване на етническите малцинства бе поставен под въпрос във всички страни от Централна и Източна Европа, където неточният брой се очакваше да достигне много високи нива.

Размерът на ромското население в Албания варира от повече от 100,000 души, докато изчисления, извършени от ромски организации, посочват 13 702 лица от изследването на УНИЦЕФ / CESS 2011. Броят на тези, които са се обявили като роми в преброяването през 2011 г. е по-нисък от тези оценки: като роми се самоопределят само 8301 човека, въпреки че е много вероятно някои от тези лица да имат ромски произход или да се припознават като роми от околните обществени структури, но да не са декларирали тази етническа принадлежност при преброяването, което ни дава основание да считаме, че профилът на тези, които са припознали ромската като своя етническа принадлежност в преброяването ще бъде представителен за всички онези, които не са се самоопределили като роми или са избрали да не декларират своята етническа принадлежност.

Според препоръките на ООН за преброявания и изследвания на населението и позицията на основните международни организации за правата на човека (ООН и Съвета на Европа), етнос е субективно измерение, което се базира предимно на правното основание. Поради тази причина да се декларира или не определена етническата принадлежност е преди всичко решение на респондентите.

Тук си поставяме за цел да представим задълбочен анализ на ситуацията на ромската общност по отношение на демографската, социалната, икономическата среда, здраве и културно развитие. Позоваваме се на оригинален анализ на данните от преброяването през 2011 г., както и на приключилото проучване на ПРООН и Световната банка за ромите в Албания, проведено през 2011 г. (Иванов А., J. & Kagin J. Kling, 2011).

Тази част от тук представения дисертационен труд анализира социално-демографския профил на ромите, населяващи територията на Албания, тяхното ниво на образование, ситуацията по отношение на заетостта, жилищното настаняване, здравеопазването и други измерения, свързани с условията им на живот.

Според официални данни от преброяването на населението в Албания през 2011 г. само 8301 души са се самоопределили като роми. Въпреки че е вероятно значително по-голям брой от тези лица да са от ромски произход или да бъдат определяни като роми от околните общности без да са декларирали такава етническа принадлежност по време

на преброяването, имаме основание да считаме, че профилът на тези, които са декларирали ромската като етническа принадлежност в преброяването ще бъде представителен и съотнасящ се за всички роми, които не са се самоопределили като такива или са избрали да не декларират своята етническа принадлежност.

Демографският профил на ромската общност е в значителен контраст с албанското население. Възрастовата структура отразява високо ниво на плодородие и високи нива на смъртност за ромската група: средната възраст е 26 години за ромите при 35.5 години средно за албанците. Ромското население е по-младо от другите групи, с 34% от това население е на възраст по-млади от 15 години (за албанците съотношението е в границите на 27% до 20%).

Ромското население е склонно да живее в определени области в Албания. Намира се най-вече в градските райони (76,5% в сравнение с 53,5% за общото население), ромските семейства са много концентрирани в няколко области и квартали; 50% от ромското население живее в райони с концентрирано ромско население (гета). В тези райони ромското население представлява най-малко 32% от общия брой на населението, което представлява относително висока концентрация предвид, че средната представителство на тази група е 0.5%. Например, в някои концентрирани райони като Шкодра, Леван или Фиер Тирана, ромите съставляват повече от 60% от населението.

Демографските особености на ромското население се различават значително в процеса на формиране на семейства. Така началото на брака и раждането на деца често са доста по-рано: на възраст 20 години, 60% от ромските жени са женени (два пъти повече от албанските жени) и 43% от момичетата на възраст от 18 години вече са родили дете. Тази тенденция представлява по-голяма плодовитост в сравнение с албанските жени, които забавят раждането на децата на по-късен етап. Въпреки това, тази тенденция намалява с по-младите поколения. Структурата на домакинствата и размера им също се характеризира с по-голяма степен на съжителство между различни поколения на членовете на по-големи семейства.

Тук е мястото да отбележим и редица специфични модели по отношение на образованието, където ромите са изправени пред няколко пречки, възпрепятстващи напредъка им в сферата на образованието.

Характерно за ромите е ниското присъствие и ранното отпадане от училище още в началния етап на основно образование, и по-специално, на разпространението на неграмотността в тази малцинствена група.

Ромските семейства се сблъскват с бариери пред достъпа до образование и това има преки последици върху нивото на образование. Ако 96% от албанците са завършили минимум един пълен цикъл на начално образование и 80% са достигнали най-малко ниво 9 клас, то само 43% от ромите (40% жени и 46% мъже) са завършили пълен цикъл на начално образование, от които само 21% имат завършен 9 клас (18% жени и 23% мъже).

Достъпът до средно образование е основно предизвикателство за ромските ученици.

Критичната ситуация в системата на образованието за ромската общност в Албания детерминира дори по-критични обстоятелства по отношение на пазара на труда. Брутният коефициент на заетост и равнището на безработица корелират с много ниско

ниво на активност на ромите, и по този начин се подчертава липсата на финансови ресурси, от които страдат почти всички в тези общности.

Нестабилността в заетостта отразява извънредно голямата несигурност в етническата група. Ромите не само живеят неуседнало, но също така имат много лоши условия на живот. Според преброяването от 2011 г., 15% от ромските домакинства живеят в неподходящи жилища. Неподходящи жилища могат да бъдат заслони, палатки, колиби, бараки или други видове опасни сгради. Несигурността настройките не отразява състоянието на собствеността на жилищата – повечето ромски семейства докладват, че притежават дома си (74%), и въпреки това все още значителна част от малцинство използват жилища, без да плащат наем (16%).

Лошо състояние на инфраструктурата в жилища може да се наблюдава в най-нисък процент от жилища, които са водоснабдени (42% в сравнение с 66% в Албания) или имат канализация и тоалетни (41%, в сравнение с 77% на национално ниво). Страхът от принудителното изгонване и от финансовите трудности за плащане на заема, наема или за услуги, съществува по-често сред ромските семейства.

С оглед изясняване на статута на ромската общност в Албания не е без значение в хода на настоящото изложение и състоянието на здравния статус и условията на живот на ромите.

В момента те са най-бедната и маргинализирана етническа група в Албания (изследване на Световната банка за бедността De Soto и сътр., 2002). Изследванията са показали, че нивото на бедност е почти два пъти по-високо от това на албанците, и това положение се е влошило.

Равнището на бедност на населението е измерено с помощта на потреблението и данни за дохода и се използва за оценка на бедните и не-бедните категории от населението. При анализа на благосъстоянието, предимство се дава на нивото на бедност на базата на данни за потреблението, както и за финал с източник на доходи, домашно производство, недохранване като основни критерии.

В настоящия дисертационен труд равнищата на бедност са представени отделно за ромски и не-ромски домакинства като са използвани двете линии на бедност – абсолютна и относителна. По данни на Европейската банка към м. ноември 2015г. международните абсолютни линии на бедност в варирант в границите на 2.15 \$ и 4.3 \$ на ден, а относителната линия на бедност в ЕС е под 60% на базата на изравнен среден доход.

Липсата на образование и неграмотността са доминиращите черти в ромската общност преди Втората световна война. Достъпът до образование е рядкост поради номадските традиции и липсата на хармонизация на училища в Албания по това време. Положението им се подобрява през социалистическата система, образователната система се разширява и става по-универсална. Въпреки това, те се възползват от основното образование, без да имат достъп до по-високи нива на висшето образование. Смята се, че преходният период след социалистическата система детерминира намаление на записваните деца в училище, така че се наблюдава влошаване на образователното равнище на ромите.

Това води до различия в проследяването на училищното образование, започващи в ранна детска възраст, тъй като осъществяването на предучилищното образование

отразява социалния капитал на семействата и в същото време могат да се компенсират от социално-икономически стимули за семействата с нисък социален статус. Достъпът до образование в предучилищна възраст е далеч от универсален в Албания, въпреки че от 1992 г. насам е регистриран най-голям ръст, през 2011-2012 г., 53,1% от децата на възраст 5-6 години са включени в детски градини предимно в градските области.

Записването в училищата е регистрирано за деца на възраст между 6 и повече години. Изследване на ПРООН и Световната банка дава оценки за малки групи от проби, валидни за албанското население, но дава представа и за много ниско ниво на посещаването на училище от ромските деца на възраст от 5 и 6 години. Според представителната извадка процентът на регистрираните ромски деца в детските градини в градските райони е 53,1%, като от тях реално посещават детска градина 45% - малко по-ниско ниво, но не и с големи отклонения от средната стойност. Ако сравним данните от проучването на ПРООН и Световната банка, те изостават далеч зад фигурата на 82% посещаемост от албанските деца. Интересен извод е, че не съществува неравенство между половете по отношение на предучилищната възраст.

Последици от прехода затрудняват достъпа до образование за ромите, които са загубили 15 точки в присъствието в училище в сравнение с по-старите поколения, родени в периода между 1962 до 1976 г. Разликата е намаляла само с новите поколения, родени след 1997 г. Въпреки това, следва да се отбележи, че инвестициите в образование дадоха резултати за ромските деца, но разликата все още е много голяма.

Ромските семейства се сблъскват с бариери пред достъпа до образование и това има преки последици върху нивото на образование. Ако 96% от албанците са завършили минимум един пълен цикъл на начално образование и 80% са достигнали най-малко ниво 9 клас, то само 43% от ромите (40% жени и 46% мъже) са завършили пълен цикъл на начално образование за всички, от които 21% имат завършен 9 клас (18% жени и 23% мъже).

Достъпът до средно образование е основно предизвикателство за ромските ученици. В този контекст достигането до висше образование е повече от изключение. Въпреки това има такава възможност за хората с по-високи образователни постижения. В тези случаи често ромите имат тенденция да се идентифицират като албанци, или отказват да декларират етническата си принадлежност в различните преброявания. Ако това се случи, мобилност във високите нива на образование не може да се забележи, но данните показват, че ако тази мобилност съществува, само малка част от ромите биха могли да се справят успешно.

Положението на образованите цигански семейства не е толкова критично, както на останалите роми, но ситуацията остава тревожна. Изглежда, че условията на живот осигуряват възможности за тях, за да запишат децата си в училище, но посещаването на училище е по-кратко, отколкото при албанците и 9-класното образование е най-високото ниво, което те са в състояние да постигнат в момента.

Преходният период след падането на социалистическата система представлява драматична загуба на икономическите възможности за ромите. По време на социалистическата икономика те се възползват от обществените дела, които се загубили по време на прехода. Сега те се стремят да възстановят позициите, които са имали по-

рано - работа, за която плаща по-малко, но предлагаща достатъчно доходи, за да излязат от бедността и да се предостави възможност за повишаване на статута в обществото.

Пазарната икономика не предоставя едни и същи видове работа и роите са встрани от официалната икономика. Когато става въпрос за вид икономическа дейност, в която участват роми, се поставя под въпрос самото понятие за заетост, тъй като повечето от служителите от ромски произход са без трудови договори и вида дейност, която извършват основно е свързана с покупката и продажбата на употребявани дрехи и събиране на скрап и боклук (оценка на нуждите, стр. 41).

61 процента от ромските домакинства срещат трудности за образованието на децата си. Ромските родители изреждат няколко причини, главно свързани с бедността. Трудността да се купуват книги и материали, свързани с училище, липсата на подходящи дрехи, трудните условия на живот и липсата на инфраструктура, на приноса, който те трябва да дадат, за да увеличат доходите на техните семейства, грижата за по-малките братя и сестри са някои от основните пречки по отношение на образованието на децата си.

Отделно от тези пречки съществуват също много институционални такива, както и пречки, свързани с ромските традиции.

Дискриминацията също е пречка за образованието. В някои интервюта родители и деца често описват форми на лошо отношение от учителите.

Език, култура и религия на ромската общност в Албания.

Етносьт се определя като субективно усещане за принадлежност, което може да бъде свързано към една култура, език, религия, история, обща територия, но понякога нито една от тези характеристики не се среща и въпреки това със сигурност може да се говори за етническа принадлежност.

Що се касае до идентификацията на албанци и роми, съществува предположението, че има голяма съгласуваност между етнос и други измерения на културната идентичност.

55% от ромите казват, че у дома се говори предимно ромски език, взети заедно, 76% от ромите говорят ромски език като единствен език, или в съчетание с албанския език, а останалата част (24%) може да се разглежда като роми, които не комуникират на ромски език.

8. Приобщаващото образование в контекста на транскултурните аспекти на ромското включване

Как се разбират и определят концепциите за интеграция и включване? Как практически се осъществява включването?

Образованието е право на всяко дете и в този смисъл интегрираното обучение се стреми да осигури достъп на всички деца до съответното подходящо достъпно и ефективно образование в общността от деца. То е и подход, който поставя детето в центъра на образователния процес и признава, че децата са отделни личности с различни потребности от обучение. (М. Баева, 2005)

Основно три понятия са придобили гражданственост за обучение на деца със специфични възможности, а според нас и за малцинствени групи, в масовата група или клас:

- Включващо обучение/образование (*Inclusive Education*)
- Интегрирано обучение/образование
- Приобщаващо обучение/образование (*Inclusive Education*)

Гражданственост придобива и "приобщаващо образование", което претендира за надстроечност по отношение на първите две и насоченост към общността като цяло, а не само към детето със специфични нужди и прояви. И двете понятия "приобщаващо образование" и "включващо образование" са превод от англоезичната литература на термина "*Inclusive Education*".

Фокусът при приобщаващото образование е върху промените в нагласите на системата в масовото училище като цяло - от преодоляване на предразсъдъците, през промяна на физическата среда до гъвкавост и адаптиране на образователното съдържание и преподават, ориентирано към потребностите на всеки дете/ученик за постигане на позитивен емоционален и социален статус в обществото.

Така приобщаващото образование включва достъпност на общообразователните училища не само като физическа възможност за присъствие в училището на децата, но и като достъпност и адекватност на учебната програма и съдържание, на преподаването на учебния материал. Приобщаващото образование е по-широк родов термин. То е процесът, в който интегрираното обучение има много значително място. Всички деца имат нужда от специални грижи и ако ние приемем, че едно дете с глухота има специални образователни потребности (СОП), то всички деца около него в детската градина/училището, което го е интегрирало се нуждаят от специални грижи, за да приемат "различното" и да сътрудничат на детето като познание и като поведение. Към тях също трябва да има специален подход, за да се осъществи тази приемаща среда.

Децата/учениците се учат и използват получените знания по различен начин. Ето защо **целта на образованието се съсредоточава в достигане от всички учащи се на определен обществен статус и утвърждаване на собствената социална значимост.**

Приобщаващото образование е процес, който се стреми да премахне сегрегацията в образованието, да насърчава и благоприятства участието на всички деца в учебния процес, да осигурява индивидуални планове за обучение, съобразени с потенциала на всяко дете със специални образователни потребности, да дава право на всяко дете да бъде част от обществото независимо от своя социален и етнически произход или индивидуални способности (М. Баева, 2005).

У нас все повече се говори за приобщаващо образование. Приобщаването на обществото ни към ценности на уважение на човешките права, демократичното развитие и управление включва нови концепции за личностно развитие на децата и учениците със специални образователни потребности.

При приобщаващото образование приоритет е социалната поддръжка. Това означава да се даде възможност на тези ученици да участват в живота и работата на образователните институции, за да развият техните способности, независимо от техните нужди. Приобщаващото образование е насочено към всички деца, независимо дали те са

с или без увреждания. При приобщаващото обучение се откриват възможности учебната програма да изглежда различна за всяко дете.

Разликата между интегрираното и включващото обучение е насочено към промяна на обикновеното общообразователно училище. То не само не бива да отказва достъп на всяко едно дете, но трябва да е в състояние да предлага пълен набор помощ и специални услуги, осигуряващи на всички деца правото на всеобхватно и балансирано обучение.

Приобщаващото образование като основен принцип може да се развие единствено и само в съвременно демократично общество. Приобщаването е участието на всеки човек общите дела е право и ресурс. Приобщаващото образование е фундаментът за едно приобщаващо общество. Приобщаването на „ различните“ е ресурс, а не недостатък или нежелани отклонения от нормата. От своя страна учителят се фокусира върху активната роля на детето като агент на научаването, вместо да го поставя непрекъснато в ролята на пасивен обект, върху които се въздейства с исторически инструменти.

Всички училища приемат деца от малцинствени групи. Правят го от убедителност, от професионализъм, поради обществен натиск. Но едва от скоро средата започна да се пригажда към децата. Всяко училище има нужда от психолози и социални работници, които да се занимават изцяло с нуждаещите се деца. Наложително обаче е да има изградена методика за оценка на възможностите на детето и нуждите му от ресурси за приобщаване, правила за взаимодействия между различните институции, които имат отношение към развитието на детето. Процедури за избор при различните форми на обучение трябва да са прозрачни, общовалидни и общодостъпни, и да в резултат на всичко да са налице достатъчно гаранции за съобразяване с потребностите на детето, а не на училището или системата.

Новата общообразователна програма трябва да предполага създаване на условия и внасяне на изменения, необходими за успешното ѝ усвояване от децата с особени потребности.

ВТОРА ГЛАВА. АНАЛИЗ НА РЕЗУЛТАТИТЕ ОТ ПРОВЕДЕНОТО ИЗСЛЕДВАНЕ

1. Предмет, обект, цели, задачи и хипотеза на изследването

Предмет на изследването са транскултурните аспекти на приобщаващите политики в образованието на ромите, отразени в бита и дейността на ученици, родители и учители в Република Албания и в Република България.

Обект на настоящото изследване са ученици от ромски и друг етнически произход като малцинствени групи и от български, респ. от албански произход, техни учители и родители.

В тази връзка основните **цели** на настоящия дисертационен труд, които си поставяме, са:

- Да се анализира ромската етническа група в транскултурен аспект в България и Албания, включващ етнографски, езиковедски и културоложки характеристики и свързаните с това приобщаващи политики и приобщаващи практики в образованието на ромите.

- Да се проучи влиянието на тези характеристики върху езиковите контакти и най-вече върху възпитанието и обучението на ромските деца в тези райони в системата на предучилищното и училищното образование, осъществявано най-често в условията на билингвизъм.

За осъществяване на целите на изследването бяха поставени следните **задачи**:

- Анализ на съществуващите литературни източници.
- Анализ на актуалното състояние на ромските общности в България и Албания.
- Преглед и анализ на съществуващите политики и практики в приобщаващото образование на ромите в България и Албания.
- Планиране и провеждане на паралелно практическо емпирично изследване – анкета на територията на България и Албания.
- Обобщаване и анализ на получените резултати от проведеното изследване.
- Извеждане на препоръки към практиката и предлагане на нови политики за приобщаващо образование на ромските общности в контекста на транскултурните му аспекти в България и Албания.

На базата на представения обзор и анализ на съществуващите литературни източници по разглеждания проблем, както и за целите на проведеното практическо емпирично изследване формулирахме следната **хипотеза**:

Изказваме предположението, че в условията на членство в Европейския съюз (ЕС) представителите на ромската общност в България имат възможността да се възползват от достъп до по-голям брой и по-адекватни политики и практики за приобщаващо образование в контекста на транскултурните социални и педагогически интеракции в по-голяма степен, отколкото ромите, населяващи територията на Р. Албания.

2. Методическа обосновка на проведеното изследване

2.1. Методическа обосновка на анкетния метод

Наред с наблюдението и педагогическия експеримент, анкетата се използва широко като метод за педагогически изследвания. По своята същност тя е система от въпроси и отговори към тях, които се дават на изследваните лица за отговор, за изразяване на мнение или отношение.

В сравнение с другите методи за педагогически изследвания анкетата е разработена в методическо отношение достатъчно пълно. Натрупан е също така и опит от подготовката и провеждането на масови изследвания, в които анкетата има водещо място.

2.2. Методическа обосновка на тестовата батерия за оценка на агресията – модифициран вариант по Бъс-Дюрки

Предмет. Въпросникът на Бъс и неговата сътрудничка Дюрки е насочен към диагностициране на състоянието на агресия, в което той включва няколко вида агресивни действия:

1. Физическа агресия – проявява се с пряко използване на физическа сила спрямо друго лице.

2. Косвена агресия – при нея се търсят косвени, обиколни пътища, за да се навреди на друго лице, но може да не е насочена към някого;

3. Раздразнение – характеризира се с прояви на негативни чувства и поведение при най-малки поводи от страна на други лица (избухливост, груби обноски).

4. Негативизъм – за него е типично пасивна или активна съпротива и отхвърляне на установени идеи, норми, ценности, личности.

5. Обида – при тази агресия характерното е усещане за накърняване на личността, завист и омраза към околните реални техни действия или въображаеми такива.

6. Подозрителност – в действията на околните се вижда потенциална заплаха, а отношението към тях варира от внимателност и недоверие до убеденост в тяхната злонамереност и опасност.

7. Вербална агресия – изпъква с вербално изразяване на негативни чувства в различни форми (викове, обиди) или проклетия, заплахи.

8. Чувство за вина – форма на агресия, характеризираща се с изпитване на притеснение, тревога и угризения на съвестта от това, че самият субект, може би, е лош човек, не постъпва правилно или добре с околните, че предизвиква лошото им отношение към него.

Въпросникът (Карелин, 2005: с. 273-276), представлява авторска модификация за целите на настоящия труд и съдържа 66 твърдения, които допускат алтернативно отговаряне („да”/”не”). (вж. Приложение № 3).

Съставянето на въпросника се основава на два принципа:

1. Един въпрос е релевантен, отнася се само за една форма на агресия, т.е. не се допуска отговорът по него да се отчита два пъти за различни форми.

2. Въпросите са формулирани неутрално спрямо общественото мнение, за да се отслаби влиянието му върху изследваното лице.

При квантифицирането на отговорите на положителните се приписва стойност „1”, а на отрицателните „0”.

Инструкция за изследвания. Пред Вас са 66 твърдения, които се отнасят до различни начини на поведение или на емоционални преживявания на повечето хора в някои моменти. Четете твърденията и отговаряйте на всяко едно така, както обикновено постъпвате в ежедневието си. Ако прецените, че твърдението е „**вярно**” за Вас, за вашите постъпки и мисли, отбележете отговора „**Да**”, ако пък то „**не е вярно**” за Вас, отбележете отговора „**Не**”. Не се замисляйте твърде дълго, тъй като за твърденията няма правилни или неправилни отговори. Работете само върху бланката с отговори, така че да не пропуснете някое твърдение.

Ключ на отговорите:

Твърденията се разпределят в осем скали, като на отговорите на изследваните лица се присъжда бал „1” и „0” в зависимост от съпадението с ключа по всяка скала.

Скалите и ключовете за отговорите са:

1. Физическа агресия:

"ДА" = 1 за: 1, 25, 33, 48, 55, 62	„НЕ” = 1 за: 9, 17, 41

2. Косвена агресия:

"ДА" = 1 за: 2, 18, 34, 42, 56, 63	"НЕ" = 1 за: 10, 26 и 49.

3. Раздразнение:

"ДА" = 1 за: 3, 19, 27, 43, 50, 57, 64	„НЕ” = 1 за: 11, 35

4. Негативизм:

"ДА" = 1 за: 4, 12, 20, 28	"НЕ" = 1 за: 36

5. Обида:

"ДА" = 1 за: 5, 13, 21, 29, 37, 51, 58	"НЕ" = 1 за: 44

6. Подозрителност:

"ДА" = 1 за: 6, 14, 22, 30, 38, 45, 52, 59	"НЕ" = 1 за: 65

7. Вербална агресия:

"ДА" = 1 за: 7, 15, 23, 31, 46, 53, 60	"НЕ" = 1 за: 39, 66

8. Чувство за вина:

"ДА" = 1 за: 8, 16, 24, 32, 40, 47, 54, 61	

Интерпретация на резултатите

Индексът на враждебност (ИВ) се определя въз основа на скали № 5 и скала № 6. В норма ИВ приема стойности 6,5-7 с отклонение ± 3 .

Индексът на агресивност (ИА), пряка и мотивационна, се изчислява от скалите 1, 3 и 7. За норма на агресивност се приема стойност на индекса 21, а варирането е ± 4 .

2.3. Методическа обосновка на използваните аналитико-статистически методи

За целите на дисертационния труд са използвани количествени, качествени и статистико-аналитични методи. Данните от изследването за подложени на статистическа обработка, извършени са редица корелационни и дисперсионни анализи, чрез които са

потърсени и установени статистически значими връзки, имащи отношение към поставената хипотеза на настоящото изследване.

Изходните резултати от проведеното научно психолого-педагогическо изследване, обобщени в цифров вид, бяха подложени на серия от статистически обработки с компютърна програма IBM SPSS 19. Резултатите от статистическата обработка са представени в последователността, както следва:

1. Брой на изследваните лица, средни стойности, стандартно отклонение (описателна статистика);
2. Статистически тестове и съответните резултати от тях;
3. Резултати, представени в текст, таблици и графики.

Извършени са редица анализи, с водеща употреба от което е Хи-квадрат тестът. Хи-квадрат тестът е аналогичен на дисперсионния анализ. Като вземем под внимание броя на изследваните лица, при две сравнявани групи е по-добре да се използват двумерни разпределения и симетрични измервания, докато дисперсионният анализ е по-удачно да се използва при три и повече сравнявани групи. В същото време използваните статистически методи се характеризират с висока точност и надеждност и при малък брой изследвани лица. Относно клъстерния анализ – не беше удачен вариант, тъй като за него принципно са необходими няколко количествени променливи, а тук в изследването на всеки етап има само по една.

3. Представяне на участниците в изследването

За целите на изследването участниците са разделени по равен брой в две групи - експериментална – за Р. Албания, и контролна – за Р. България. Участниците от двете групи са представени поотделно по-долу в табличен и графичен вид по показателите пол, възраст и етническа принадлежност.

Родителите и учителите, анкетирани за целите на дисертационния труд, участват на доброволни начала. Изследването е анонимно. Данните, събрани от него, ще бъдат използвани единствено и само за целите на дисертационния труд.

Всички изследвани ученици участват в разработката на дисертационния труд с писменото информирано съгласие на техните родители/ настойници. Възрастта и информацията за участниците е актуална към момента на провеждане на изследването. С оглед гарантиране на конфиденциалността на информацията инициалите им могат да бъдат променени.

В изследването взеха участие 37 /тридесет и седем/ родители като част от експерименталната група на територията на Р. Албания, 37 /тридесет и седем/ учители като част от експерименталната група на територията на Р. Албания и 70 /седемдесет/ деца/ученици като част от експерименталната група на територията на Р. Албания.

Участваха и 37 /тридесет и седем/ родители като част от контролната група на територията на Р. България, 37 /тридесет и седем/ учители като част от контролната група на територията на Р. България, и 70 /седемдесет/ деца/ученици като част от контролната група на територията на Р. България.

Изследването за Република България е осъществено в две училища в градовете София и Перник през 2016-2017 година.

На територията на Република Албания изследването се проведе в две училища в градовете Билищ и Корча през 2015-2016 година.

Данните за участниците в анкетното проучване са поместени по-долу в таблица 3.1.

Държава	Изследвани лица			Общо
Република Албания	Родители	Учители	Деца/ ученици	144
	37	37	70	
Република България	Родители	Учители	Деца/ ученици	144
	37	37	70	
Общо	74	74	140	288

Табл. 3.1.

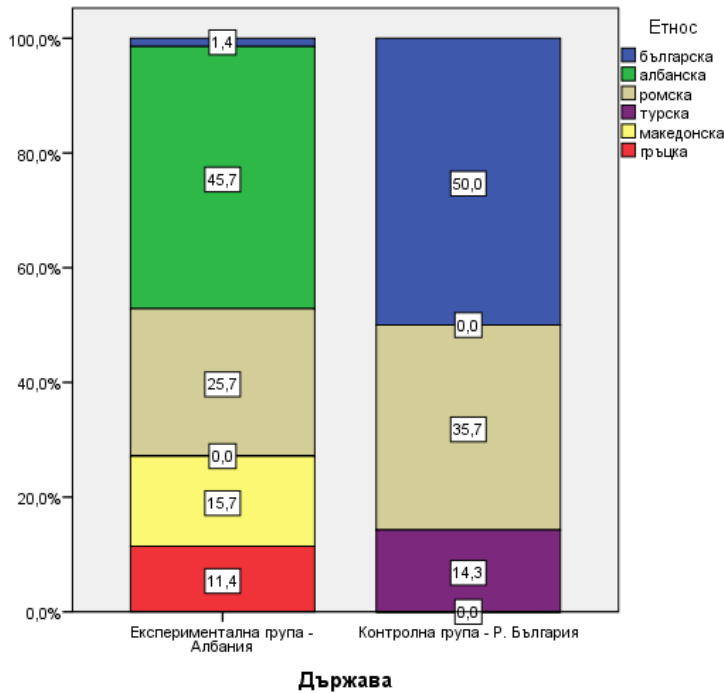
Разпределението на участниците от проведения експеримент с тестовата батерия на Бъс-Дюрки (модифициран от автора вариант) е представено по-долу.

В Таблица 3.2. са представени двумерните разпределения по отношение на етническата принадлежност и държавата на изследваните ученици както следва:

Двумерни разпределения						
		Държава		Общо		
		Експериментална група - Албания	Контролна група - Р. България			
Етническа принадлежност	българска	Брой	1	35	36	
		% в рамките на Държава	1,4%	50,0%	25,7%	
	албанска	Брой	32	0	32	
		% в рамките на Държава	45,7%	0,0%	22,9%	
	ромска	Брой	18	25	43	
		% в рамките на Държава	25,7%	35,7%	30,7%	
	турска	Брой	0	10	10	
		% в рамките на Държава	0,0%	14,3%	7,1%	
	македонска	Брой	11	0	11	
		% в рамките на Държава	15,7%	0,0%	7,9%	
	гръцка	Брой	8	0	8	
		% в рамките на Държава	11,4%	0,0%	5,7%	
	Общо		Брой	70	70	140
			% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Табл. 3.2.

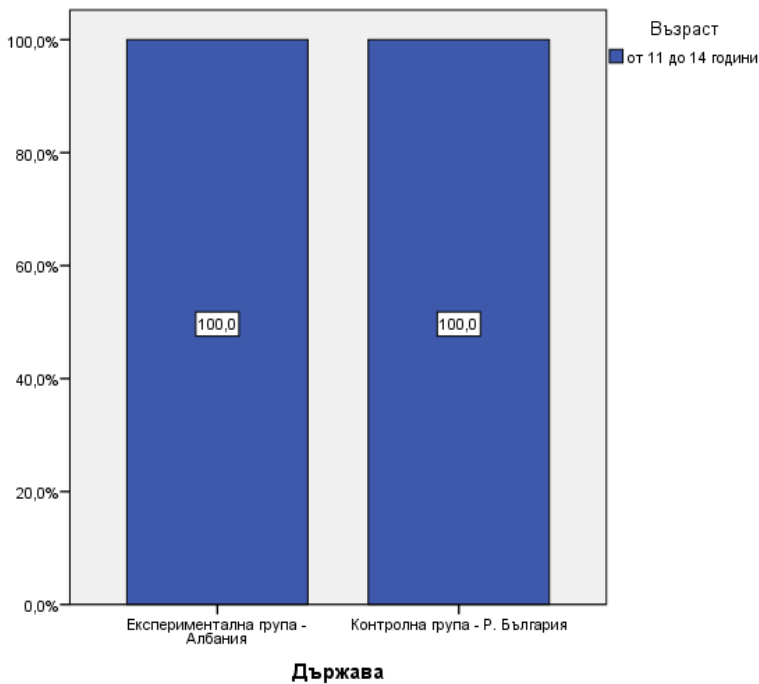
Всичко представено дотук по отношение на държавата и етническата принадлежност на изследваните ученици е онагледено в графичен вид на Фигура 3.1. по-долу както следва:

Фиг. 3.1.

Всички изследвани деца/ ученици са на възраст между 11 и 14 години.

На Фигура 3.2. е онагледено графично съотношението на изследваните лица по отношение на показателя „възраст“ по-долу както следва:

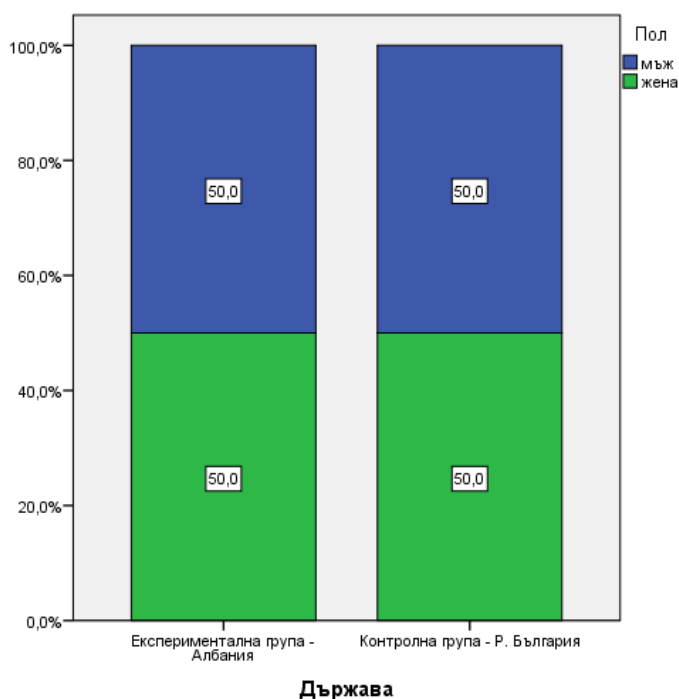
Фиг. 3.2.

По отношение на пола на изследваните лица представянето е както следва в Таблица 3.8. под формата на двумерни разпределения.

Двумерни разпределения					
			Държава		Общо
			Експериментална група - Албания	Контролна група - Р. България	
Пол	мъж	Брой	35	35	70
		% в рамките на Държава	50,0%	50,0%	50,0%
	жена	Брой	35	35	70
		% в рамките на Държава	50,0%	50,0%	50,0%
Общо		Брой	70	70	140
		% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 3.3.

По-долу представяме участниците от двете групи по отношение на техния пол и графично както следва на Фигура 3.3.

Фиг. 3.3.

Видно от представянето дотук е, че двете групи в изследването са еднотипни по отношение на етническа принадлежност, възраст и пол, както и по брой на изследваните лица, което прави статистическата обработка и анализа на резултатите от изследването по-лесни и по-надеждни откъм изпълнение и достоверност.

Следва анализът на резултатите от анкетите и от проведеното изследване с учениците.

4. Анализ на резултатите от проведеното изследване

4.1. Анализ на резултатите от проведената анкета с родителите

Анкетата е анонимна и съдържа 21 въпроса, изготвена и апробирана лично от автора с родители на ученици на територията на Р. България и Р. Албания в периода 15. 09. 2016 г. – 15. 12. 2016 г. и за двете държави. (вж. Приложение №1)

За наличие на статистически значими връзки сме проверили с помощта на двумерни разпределения и Хи-квадрат тестове.

Анализът на резултатите от проведената анкета с родителите установява редица корелации с хипотезата на научното ни изследване, видни по-долу в съответните таблици.

По отношение на релацията между държавата и образованието на анкетираните лица процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.1.1:

Двумерни разпределения						
		Държава		Общо		
		Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)			
Вашето образование:	Неграмотен/а съм	Брой	0	2	2	
		% в рамките на Държава	0,0%	5,4%	2,7%	
	Начално	Брой	0	5	5	
		% в рамките на Държава	0,0%	13,5%	6,8%	
	Основно	Брой	1	3	4	
		% в рамките на Държава	2,7%	8,1%	5,4%	
	Средно	Брой	14	11	25	
		% в рамките на Държава	37,8%	29,7%	33,8%	
	Висше	Брой	21	13	34	
		% в рамките на Държава	56,8%	35,1%	45,9%	
	Не желая да отговоря	Брой	1	3	4	
		% в рамките на Държава	2,7%	8,1%	5,4%	
	Общо		Брой	37	37	74
			% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.1.1

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.1.2, а симетричните измервания – в таблица 4.1.3.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	11,242 ^a	5	,047
Отношение на правдоподобност	14,058	5	,015

Линейно-линейна асоциация	5,587	1	,018
Брой на валидните случаи	74		
а. 8 клетки (66,7%) имат теоретична честота по-малко от 5. Минималната очаквана честота е 1,00.			

Таблица 4.1.2

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,390	,047
	Cramer's V	,390	,047
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.1.3

Тук ясно се вижда, че **има** статистическо значимо различие между двете държави – **в Албания е значително по-голям процентът на анкетираните с висше и средно образование**, липсват неграмотни или с начално образование, докато в България имаме представители и на четирите групи, включително и трима, които не желаят да отговорят, в сравнение с един непожелал в Албания.

По отношение на релацията между държавата и етническата група, с която се самоопределят анкетираните лица процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.1.4:

Двумерни разпределения						
			Държава		Общо	
			Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)		
Етническата група, с която се самоопределяте, е:	Българска	Брой	0	23	23	
		% в рамките на Държава	0,0%	62,2%	31,1%	
	Ромска	Брой	0	8	8	
		% в рамките на Държава	0,0%	21,6%	10,8%	
	Турска	Брой	0	4	4	
		% в рамките на Държава	0,0%	10,8%	5,4%	
	Друга	Брой	1	0	1	
		% в рамките на Държава	2,7%	0,0%	1,4%	
	Не желая да отговоря	Брой	0	2	2	
		% в рамките на Държава	0,0%	5,4%	2,7%	
	Албанска	Брой	36	0	36	
		% в рамките на Държава	97,3%	0,0%	48,6%	
	Общо		Брой	37	37	74
			% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.1.4

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.1.5, а симетричните измервания – в таблица 4.1.6.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	74,000 ^a	5	,000
Отношение на правдоподобност	102,586	5	,000
Линейно-линейна асоциация	64,617	1	,000
Брой на валидните случаи	74		

a. 8 клетки (66,7%) имат теоретична честота по-малко от 5. Минималната очаквана честота е ,50.

Таблица 4.1.5

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	1,000	,000
	Cramer's V	1,000	,000
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.1.6

Тук също **има** статистическо значимо различие между двете държави – анкетираните в Албания са много по-склонни да се самоопределят като част от мнозинството, докато немалка част от анкетираните в България посочват етническа принадлежност, различна от българската.

По отношение на релацията между държавата и майчиния език на децата на анкетираните лица процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.1.7:

Двумерни разпределения					
		Държава			Общо
		Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)		
Майчиният език на детето Ви е:	Български	Брой	0	23	23
		% в рамките на Държава	0,0%	62,2%	31,1%
	Ромски	Брой	0	8	8
		% в рамките на Държава	0,0%	21,6%	10,8%
	Турски	Брой	0	4	4
		% в рамките на Държава	0,0%	10,8%	5,4%
	Друг	Брой	1	0	1
		% в рамките на Държава	2,7%	0,0%	1,4%
	Не желая да отговоря	Брой	0	2	2
		% в рамките на Държава	0,0%	5,4%	2,7%
	Албански	Брой	36	0	36
		% в рамките на Държава	97,3%	0,0%	48,6%

Общо	Брой	37	37	74
	% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.1.7

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.1.8, а симетричните измервания – в таблица 4.1.9.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	74,000 ^a	5	,000
Отношение на правдоподобност	102,586	5	,000
Линейно-линейна асоциация	64,617	1	,000
Брой на валидните случаи	74		

a. 8 клетки (66,7%) имат теоретична честота по-малко от 5. Минималната очаквана честота е ,50.

Таблица 4.1.8

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	1,000	,000
	Cramer's V	1,000	,000
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.1.9

Резултатите са категорични, че отново **има статистическо значимо различие** между двете държави **в полза на Албания** – при еднакъв брой анкетирани **по-голяма част от албанците посочват албанския като майчин език на детето им**. Това в голяма степен има отношение към тяхното етническо самоопределяне.

По отношение на релацията между държавата и наличието в класа на децата на анкетираните лица на ученици от малцинствени групи процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.1.10:

Двумерни разпределения					
		Държава		Общо	
		Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)		
Има ли в класа на детето Ви ученици от малцинствени групи?	Да	Брой	7	17	24
		% в рамките на Държава	18,9%	45,9%	32,4%
	По-скоро да	Брой	0	2	2
		% в рамките на Държава	0,0%	5,4%	2,7%
	По-скоро не	Брой	1	6	7
		% в рамките на Държава	2,7%	16,2%	9,5%
Не	Брой	27	11	38	

		% в рамките на Държава	73,0%	29,7%	51,4%
	Не мога да отговоря	Брой	2	1	3
		% в рамките на Държава	5,4%	2,7%	4,1%
Общо		Брой	37	37	74
		% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.1.10

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.1.11, а симетричните измервания – в таблица 4.1.12.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	16,808 ^a	4	,002
Отношение на правдоподобност	18,323	4	,001
Линейно-линейна асоциация	10,700	1	,001
Брой на валидните случаи	74		

а. 6 клетки (60,0%) имат теоретична честота по-малко от 5. Минималната очаквана честота е 1,00.

Таблица 4.1.11

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,477	,002
	Cramer's V	,477	,002
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.1.12

Резултатите са показателни, че в това отношение има статистическо значимо различие между двете държави - **в България в класовете има повече деца от малцинствен произход**, което показва, че вследствие на прилаганите образователни политики броят на обхванатите от системата на училищното образование деца от малцинствата е по-голям, в сравнение с Албания.

По отношение на релацията между държавата и дали анкетираните лица смятат, че учителите проявяват нужната толерантност и търпение към учениците от малцинствата процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.1.13:

Двумерни разпределения					
		Държава			Общо
		Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)		
Смятате ли, че учителите проявяват нужната	Да	Брой	29	22	51
		% в рамките на Държава	78,4%	59,5%	68,9%
	По-скоро да	Брой	3	6	9

толерантност и търпение към учениците от малцинствата?	По-скоро не	% в рамките на Държава	8,1%	16,2%	12,2%
		Брой	1	3	4
	Не	% в рамките на Държава	2,7%	8,1%	5,4%
		Брой	0	5	5
	Не мога да отговоря	% в рамките на Държава	0,0%	13,5%	6,8%
		Брой	4	1	5
Общо	% в рамките на Държава	10,8%	2,7%	6,8%	
	Брой	37	37	74	
		% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.1.13

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.1.14, а симетричните измервания – в таблица 4.1.15.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пийърсън	9,761 ^a	4	,045
Отношение на правдоподобност	11,889	4	,018
Линейно-линейна асоциация	,869	1	,351
Брой на валидните случаи	74		
а. 8 клетки (80,0%) имат теоретична честота по-малко от 5. Минималната очаквана честота е 2,00.			

Таблица 4.1.14

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,363	,045
	Cramer's V	,363	,045
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.1.15

На базата на проведения анализ установяваме, че има статистическо значимо различие между Албания и България - учителите в Албания проявяват в по-голяма степен нужната толерантност и търпение към учениците от малцинствата.

По отношение на релацията между държавата и дали децата на анкетираните лица срещат затруднения при общуване на официалния език на страната, ако е различен от майчиния им, процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.1.16:

Двумерни разпределения			
	Държава		Общо
	Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)	

Среща ли детето Ви затруднения при общуване на официалния език на страната (ако е различен от майчиния му/й език)?	Да	Брой	0	4	4
		% в рамките на Държава	0,0%	10,8%	5,4%
	По-скоро да	Брой	1	4	5
		% в рамките на Държава	2,7%	10,8%	6,8%
	По-скоро не	Брой	0	11	11
		% в рамките на Държава	0,0%	29,7%	14,9%
	Не	Брой	33	14	47
		% в рамките на Държава	89,2%	37,8%	63,5%
	Не мога да отговоря	Брой	3	4	7
		% в рамките на Държава	8,1%	10,8%	9,5%
Общо	Брой	37	37	74	
	% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%	

Таблица 4.1.16

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.1.17 а симетричните измервания – в таблица 4.1.18.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пийърсън	24,624 ^a	4	,000
Отношение на правдоподобност	30,770	4	,000
Линейно-линейна асоциация	11,923	1	,001
Брой на валидните случаи	74		
a. 6 клетки (60,0%) имат теоретична честота по-малко от 5. Минималната очаквана честота е 2,00.			

Таблица 4.1.17

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,577	,000
	Cramer's V	,577	,000
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.1.18

На базата на проведения анализ установяваме, че има статистическо значимо различие между Албания и България по този показател в полза на Албания – децата в България срещат повече затруднения при общуване на официалния език на страната (ако е различен от майчиния им език).

По отношение на релацията между държавата и дали анкетираните лица считат, че учителите полагат усилия, за да помогнат на децата им да усвоят нещата, които ги затрудняват, ако не разбират езика, процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.1.19:

Двумерни разпределения

			Държава		Общо
			Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)	
Считате ли, че учителите полагат усилия, за да помогнат на детето Ви да усвои нещата, които го затрудняват, ако не разбира езика?	Да	Брой	27	20	47
		% в рамките на Държава	73,0%	54,1%	63,5%
	По-скоро да	Брой	2	8	10
		% в рамките на Държава	5,4%	21,6%	13,5%
	По-скоро не	Брой	0	3	3
		% в рамките на Държава	0,0%	8,1%	4,1%
	Не	Брой	1	4	5
		% в рамките на Държава	2,7%	10,8%	6,8%
	Не мога да отговоря	Брой	7	2	9
		% в рамките на Държава	18,9%	5,4%	12,2%
Общо		Брой	37	37	74
		% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.1.19

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.1.20, а симетричните измервания – в таблица 4.1.21.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	12,220 ^a	4	,016
Отношение на правдоподобност	13,930	4	,008
Линейно-линейна асоциация	,007	1	,935
Брой на валидните случаи	74		

а. 6 клетки (60,0%) имат теоретична честота по-малко от 5. Минималната очаквана честота е 1,50.

Таблица 4.1.20

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,406	,016
	Cramer's V	,406	,016
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.1.21

На базата на проведения анализ установяваме, че тук има статистическо значимо различие между Албания и България по този показател - **в Албания учителите полагат повече усилия, за да помогнат на децата да усвоят нещата, които ги затрудняват, ако не разбират езика.**

По отношение на релацията между държавата и дали децата на анкетираните лица са били жертва на физическа агресия в училище, процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.1.22:

Двумерни разпределения					
			Държава		Общо
			Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)	
Било ли е детето Ви жертва на физическа агресия в училище?	Да	Брой	1	3	4
		% в рамките на Държава	2,7%	8,1%	5,4%
	По-скоро да	Брой	0	2	2
		% в рамките на Държава	0,0%	5,4%	2,7%
	По-скоро не	Брой	0	8	8
		% в рамките на Държава	0,0%	21,6%	10,8%
	Не	Брой	35	23	58
		% в рамките на Държава	94,6%	62,2%	78,4%
	Не мога да отговоря	Брой	1	1	2
		% в рамките на Държава	2,7%	2,7%	2,7%
Общо		Брой	37	37	74
		% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.1.22

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.1.23, а симетричните измервания – в таблица 4.1.24.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пийрсън	13,483 ^a	4	,009
Отношение на правдоподобност	17,410	4	,002
Линейно-линейна асоциация	6,735	1	,009
Брой на валидните случаи	74		
a. 8 клетки (80,0%) имат теоретична честота по-малко от 5. Минималната очаквана честота е 1,00.			

Таблица 4.1.23

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,427	,009
	Cramer's V	,427	,009
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.1.24

Тук ясно личи статистически значима разлика между двете държави. Оказва се тревожна тенденцията, че **според анкетираните родители децата от малцинствени групи са били жертва на физическа агресия в по-голяма степен в България, отколкото в Албания.** Това според нас се дължи както на множеството примери на агресия а улицата и вмедийното пространство, така и на недостатъчния контрол в училище, слабото внимание и незаинтересованост на семейството за възпитанието на децата, делегирането на възпитателните правомощия на училището, съчетани с все по-намаляващия авторитет на учителя.

По отношение на релацията между държавата и дали децата на анкетираните лица са били подлагани на психически тормоз (подигравки, обиди, закани) от страна на съучениците им, процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.1.25:

Двумерни разпределения						
		Държава			Общо	
		Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)			
Подлагано ли е детето Ви на психически тормоз (подигравки, обиди, закани) от страна на съучениците си?	Да	Брой	2	5	7	
		% в рамките на Държава	5,4%	13,5%	9,5%	
	По-скоро да	Брой	0	2	2	
		% в рамките на Държава	0,0%	5,4%	2,7%	
	По-скоро не	Брой	0	7	7	
		% в рамките на Държава	0,0%	18,9%	9,5%	
	Не	Брой	33	18	51	
		% в рамките на Държава	89,2%	48,6%	68,9%	
	Не мога да отговоря	Брой	2	5	7	
		% в рамките на Държава	5,4%	13,5%	9,5%	
	Общо		Брой	37	37	74
			% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.1.25

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.1.26, а симетричните измервания – в таблица 4.1.27.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	15,983 ^a	4	,003
Отношение на правдоподобност	19,611	4	,001
Линейно-линейна асоциация	3,724	1	,054
Брой на валидните случаи	74		

а. 8 клетки (80,0%) имат теоретична честота по-малко от 5. Минималната очаквана честота е 1,00.

Таблица 4.1.26

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,465	,003
	Cramer's V	,465	,003
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.1.27

Тук отново ясно личи статистически значима разлика между двете държави. Запазва се тревожната тенденция, че **според анкетираните родители децата от малцинствени групи са били жертва на психически тормоз в по-голяма степен в България, отколкото в Албания**. Това според нас е в пряка корелация и е непосредствено следствие от негативните фактори, изброени по-горе.

По отношение на релацията между държавата и дали децата на анкетираните лица са склонни да нараняват другите, процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.1.28:

Двумерни разпределения					
			Държава		Общо
			Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)	
Как смятате, склонно ли е Вашето дете да наранява другите?	Да	Брой	1	1	2
		% в рамките на Държава	2,7%	2,7%	2,7%
	По-скоро да	Брой	0	2	2
		% в рамките на Държава	0,0%	5,4%	2,7%
	По-скоро не	Брой	1	6	7
		% в рамките на Държава	2,7%	16,2%	9,5%
	Не	Брой	34	21	55
		% в рамките на Държава	91,9%	56,8%	74,3%
	Не мога да отговоря	Брой	1	7	8
		% в рамките на Държава	2,7%	18,9%	10,8%
	Общо	Брой	37	37	74
		% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.1.28

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.1.29, а симетричните измервания – в таблица 4.1.30.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	13,144 ^a	4	,011

Отношение на правдоподобност	14,899	4	,005
Линейно-линейна асоциация	,222	1	,637
Брой на валидните случаи	74		
а. 8 клетки (80,0%) имат теоретична честота по-малко от 5. Минималната очаквана честота е 1,00.			

Таблица 4.1.29

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,421	,011
	Cramer's V	,421	,011
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.1.30

В случая отново е налице статистически значима разлика между Албания и България, показваща, че **децата в България са по-склонни да нараняват другите, отколкото в Албания.** Това се явява по своята същност същинското екстериоризиране на физическата агресия и психическия тормоз, които коментирахме по-горе.

По отношение на релацията между държавата и дали семействата на анкетираните лица получават социални помощи от държавата, процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.1.31:

Двумерни разпределения					
			Държава		Общо
			Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)	
Получава ли семейството Ви социални помощи от държавата?	Да	Брой	3	15	18
		% в рамките на Държава	8,1%	40,5%	24,3%
	По-скоро не	Брой	0	2	2
		% в рамките на Държава	0,0%	5,4%	2,7%
	Не	Брой	33	16	49
		% в рамките на Държава	89,2%	43,2%	66,2%
	Не мога да отговоря	Брой	1	4	5
		% в рамките на Държава	2,7%	10,8%	6,8%
Общо		Брой	37	37	74
		% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.1.31

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.1.32, а симетричните измервания – в таблица 4.1.33.

Хи-Квадрат тест			
			Равнище на значимост (двустранна критична област)
	Стойност	Степени на свобода	

Коефициент на Пиърсън	17,698 ^a	3	,001
Отношение на правдоподобност	19,456	3	,000
Линейно-линеарна асоциация	9,028	1	,003
Брой на валидните случаи	74		
a. 4 клетки (50,0%) имат теоретична честота по-малко от 5. Минималната очаквана честота е 1,00.			

Таблица 4.1.32

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,489	,001
	Cramer's V	,489	,001
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.1.33

В случая откриваме, че има статистически значима разлика в полза на България. Според родителите, **повече семейства в България, отколкото в Албания, получават социални помощи от държавата** – резултат на по-адекватни социални политики, детерминирани по всяка вероятност и от членството на България в ЕС.

По отношение на релацията между държавата и дали според анкетираните лица мерките, образователните политики в страната им са адекватни спрямо учениците от малцинствени групи, процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.1.34:

Двумерни разпределения						
		Държава			Общо	
		Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)			
Според Вас адекватни ли са мерките, които предприема държавата за училището (т.нар. образователни политики) по отношение на предоставянето на приобщаващи политики и практики в образованието на учениците от малцинствени групи?	Да	Брой	24	11	35	
		% в рамките на Държава	64,9%	29,7%	47,3%	
	По-скоро да	Брой	2	7	9	
		% в рамките на Държава	5,4%	18,9%	12,2%	
	По-скоро не	Брой	1	7	8	
		% в рамките на Държава	2,7%	18,9%	10,8%	
	Не	Брой	6	8	14	
		% в рамките на Държава	16,2%	21,6%	18,9%	
	Не мога да отговоря	Брой	4	4	8	
		% в рамките на Държава	10,8%	10,8%	10,8%	
	Общо		Брой	37	37	74
			% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.1.34

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.1.35, а симетричните измервания – в таблица 4.1.36.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	12,392 ^a	4	,015
Отношение на правдоподобност	13,237	4	,010
Линейно-линеарна асоциация	3,210	1	,073
Брой на валидните случаи	74		
a. 6 клетки (60,0%) имат теоретична честота по-малко от 5. Минималната очаквана честота е 4,00.			

Таблица 4.1.35

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,409	,015
	Cramer's V	,409	,015
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.1.36

Тук има статистически значима разлика в полза на Албания. Вероятно **родителите са по-удовлетворени от образователните политики и практики в Албания, отколкото в България**, поради по-ниското ниво на агресията сред учениците, което се явява съществен фактор за успеваемостта на учебно-възпитателния процес. Не бива да забравяме и все по-зачестилите случаи в България на агресия, побои, дори убийства от ученици на ученици, и то в или в близост до училището, а така също и безсилието на образователната институция да се справи с проблема, поне на този етап – факт, който българските родители няма как да подминат, а това означава, че **като член на ЕС от България има още много какво да се желае** в тази насока.

4.2. Анализ на резултатите от проведената анкета с учителите

Анкетата е анонимна и съдържа 20 въпроса, изготвена и апробирана лично от автора с родители на ученици на територията на Р. България и Р. Албания в периода 15. 01. 2017 г. – 15. 03. 2017 г. и за двете държави. (вж. Приложение №2)

За наличие на статистически значими връзки сме проверили с помощта на двумерни разпределения и Хи-квадрат тестове.

Анализът на резултатите от проведената анкета с учителите установява редица корелации с хипотезата на научното ни изследване, видни по-долу в съответните таблици.

По отношение на релацията между държавата и възрастта на анкетираните учители процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.2.1:

Двумерни разпределения		
	Държава	Общо

			Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)	
Вашата възраст е:	Под 29г.	Брой	7	2	9
		% в рамките на Държава	18,9%	5,4%	12,2%
	30 – 39г.	Брой	15	7	22
		% в рамките на Държава	40,5%	18,9%	29,7%
	40 – 49г.	Брой	12	17	29
		% в рамките на Държава	32,4%	45,9%	39,2%
	Над 50г.	Брой	3	9	12
		% в рамките на Държава	8,1%	24,3%	16,2%
Не желая да отговоря.	Брой	0	2	2	
	% в рамките на Държава	0,0%	5,4%	2,7%	
Общо	Брой		37	37	74
	% в рамките на Държава		100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.2.1

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.2.2, а симетричните измервания – в таблица 4.2.3.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	11,549 ^a	4	,021
Отношение на правдоподобност	12,697	4	,013
Линейно-линейна асоциация	11,015	1	,001
Брой на валидните случаи	74		
a. 4 клетки (40,0%) имат очаквана теоретична стойност по-малко от 5. Минималната очаквана стойност е 1,00.			

Таблица 4.2.2

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,395	,021
	Cramer's V	,395	,021
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.2.3

Резултатите сочат наличие на статистически значима разлика в полза на Албания. Възрастта на педагогическия персонал е от съществено значение за осъществяване на качествен, адекватен и иновативен учебно-възпитателен процес. Българската образователна система обаче не би могла да се похвали с ниска средна възраст на учителското съсловие. Това поражда въпросът за мотивацията и за заплащането на

младите педагози и за предизвикателството как би могла учителската професия да се окаже сред желаните за младите хора.

По отношение на релацията между държавата и етническата група, която преобладава в класовете на анкетиранияте учители процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.2.4:

Двумерни разпределения					
		Държава			Общо
		Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)		
Етническата група, която преобладава във Вашия клас, е:	Българска	Брой	0	35	35
		% в рамките на Държава	0,0%	94,6%	47,3%
	Ромска	Брой	0	1	1
		% в рамките на Държава	0,0%	2,7%	1,4%
	Друга	Брой	0	1	1
		% в рамките на Държава	0,0%	2,7%	1,4%
	Не желая да отговоря	Брой	1	0	1
		% в рамките на Държава	2,7%	0,0%	1,4%
	Албанска	Брой	36	0	36
		% в рамките на Държава	97,3%	0,0%	48,6%
	Общо	Брой	37	37	74
		% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.2.4

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.2.5, а симетричните измервания – в таблица 4.2.6.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пийърсън	74,000 ^a	4	,000
Отношение на правдоподобност	102,586	4	,000
Линейно-линеарна асоциация	71,284	1	,000
Брой на валидните случаи	74		
a. 6 клетки (60,0%) имат очаквана теоретична стойност по-малко от 5. Минималната очаквана стойност е ,50.			

Таблица 4.2.5

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	1,000	,000
	Cramer's V	1,000	,000

Брой на валидните случаи	74

Таблица 4.2.6

Тук има статистически значима разлика между Албания и България, от която става ясно, че в България се наблюдават повече ученици от малцинствен произход в класовете.

По отношение на релацията между държавата и майчиният език на повечето от учениците в класовете на анкетираните учители процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.2.7:

Двумерни разпределения					
			Държава		Общо
			Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)	
Майчиният език на повечето от учениците Ви е:	Български	Брой	0	36	36
		% в рамките на Държава	0,0%	97,3%	48,6%
	Ромски	Брой	0	1	1
		% в рамките на Държава	0,0%	2,7%	1,4%
	Не желая да отговоря	Брой	1	0	1
		% в рамките на Държава	2,7%	0,0%	1,4%
	Албански	Брой	36	0	36
		% в рамките на Държава	97,3%	0,0%	48,6%
Общо		Брой	37	37	74
		% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.2.7

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.2.8, а симетричните измервания – в таблица 4.2.9.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	74,000 ^a	3	,000
Отношение на правдоподобност	102,586	3	,000
Линейно-линейна асоциация	72,687	1	,000
Брой на валидните случаи	74		
а. 4 клетки (50,0%) имат очаквана теоретична стойност по-малко от 5. Минималната очаквана стойност е ,50.			

Таблица 4.2.8

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	1,000	,000

	Cramer's V	1,000	,000
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.2.9

Тук също има статистически значимо различие между Албания и България, от която се потвърждава, макар и с минимална разлика, че **в България се наблюдават повече ученици от малцинствен произход в класовете.**

По отношение на релацията между държавата и дали анкетираните учители и техните колеги проявяват нужната толерантност и търпение към учениците от малцинствата процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.2.10:

Двумерни разпределения						
		Държава			Общо	
		Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)			
Смятате ли, че Вие и колегите Ви проявяват ли нужната толерантност и търпение към учениците от малцинствата?	Да	Брой	26	35	61	
		% в рамките на Държава	70,3%	94,6%	82,4%	
	По-скоро да	Брой	9	1	10	
		% в рамките на Държава	24,3%	2,7%	13,5%	
	Не	Брой	1	1	2	
		% в рамките на Държава	2,7%	2,7%	2,7%	
	Не мога да отговоря	Брой	1	0	1	
		% в рамките на Държава	2,7%	0,0%	1,4%	
	Общо		Брой	37	37	74
			% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.2.10

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.2.11, а симетричните измервания – в таблица 4.2.12.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	8,728 ^a	3	,033
Отношение на правдоподобност	10,080	3	,018
Линейно-линейна асоциация	3,681	1	,055
Брой на валидните случаи	74		
а. 4 клетки (50,0%) имат очаквана теоретична стойност по-малко от 5. Минималната очаквана стойност е ,50.			

Таблица 4.2.11

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,343	,033
	Cramer's V	,343	,033
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.2.12

Резултатите показват, че има статистически значима разлика между Албания и България. Учителите в България смятат, че са склонни да проявяват необходимата толерантност и търпение към учениците от малцинствата в по-голяма степен, отколкото техните колеги в Албания.

По отношение на релацията между държавата и дали учениците на анкетиранияте учители извън училище употребяват в по-голяма степен майчиния си език, отколкото официалния, ако са различни, процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.2.13:

Двумерни разпределения					
		Държава			Общо
		Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)		
Извън училище използват ли учениците Ви от малцинствени групи в по-голяма степен майчиния си език, отколкото официалния (ако са различни)?	Да	Брой	11	31	42
		% в рамките на Държава	29,7%	83,8%	56,8%
	По-скоро да	Брой	6	0	6
		% в рамките на Държава	16,2%	0,0%	8,1%
	По-скоро не	Брой	4	5	9
		% в рамките на Държава	10,8%	13,5%	12,2%
	Не	Брой	10	1	11
		% в рамките на Държава	27,0%	2,7%	14,9%
	Не мога да отговоря	Брой	6	0	6
		% в рамките на Държава	16,2%	0,0%	8,1%
	Общо	Брой	37	37	74
		% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.2.13

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.2.14, а симетричните измервания – в таблица 4.2.15.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	28,999 ^a	4	,000
Отношение на правдоподобност	35,215	4	,000

Линейно-линеарна асоциация	20,117	1	,000
Брой на валидните случаи	74		
а. 6 клетки (60,0%) имат очаквана теоретична стойност по-малко от 5. Минималната очаквана стойност е 3,00.			

Таблица 4.2.14

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,626	,000
	Cramer's V	,626	,000
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.2.15

Извършеният Хи-квадрат тест показва, че има статистическо значимо различие между Албания и България. Според получените резултати **учениците от малцинствени групи в България използват извън училище майчиния си език (ако е различен от официалния) в по-голяма степен, отколкото техните съученици в Албания.**

По отношение на релацията между държавата и дали според анкетираните учители учениците им от малцинствени групи са били подлагани на психически тормоз (подигравки, обиди, закани), процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.2.16:

Двумерни разпределения						
		Държава			Общо	
		Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)			
Подлагали ли са учениците Ви от малцинствени групи на психически тормоз (подигравки, обиди, закани)?	Да	Брой	1	5	6	
		% в рамките на Държава	2,7%	13,5%	8,1%	
	По-скоро да	Брой	0	4	4	
		% в рамките на Държава	0,0%	10,8%	5,4%	
	По-скоро не	Брой	5	2	7	
		% в рамките на Държава	13,5%	5,4%	9,5%	
	Не	Брой	29	22	51	
		% в рамките на Държава	78,4%	59,5%	68,9%	
	Не мога да отговоря	Брой	2	4	6	
		% в рамките на Държава	5,4%	10,8%	8,1%	
	Общо		Брой	37	37	74
			% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.2.16

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.2.17, а симетричните измервания – в таблица 4.2.18.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	9,580 ^a	4	,048
Отношение на правдоподобност	11,428	4	,022
Линейно-линейна асоциация	3,034	1	,082
Брой на валидните случаи	74		
a. 8 клетки (80,0%) имат очаквана теоретична стойност по-малко от 5. Минималната очаквана стойност е 2,00.			

Таблица 4.2.17

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,360	,048
	Cramer's V	,360	,048
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.2.18

Резултатите показват, че има статистически значима разлика между Албания и България и са аналогични с резултатите от мнението на родителите на учениците по същия въпрос. Потвърждава се извода, че **учениците от малцинствен произход в България са подлагани на психически тормоз (подигравки, обиди, закани) в по-голяма степен, отколкото техните връстници от малцинствата на територията на Република Албания.**

По отношение на релацията между държавата и дали според анкетираните учители семействата на учениците им от малцинствени групи получават социални помощи от държавата, процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.2.19:

Двумерни разпределения					
			Държава		Общо
			Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)	
Получават ли семействата на учениците Ви от малцинствени групи социални помощи от държавата?	Да	Брой	2	22	24
		% в рамките на Държава	5,4%	59,5%	32,4%
	По-скоро да	Брой	1	4	5
		% в рамките на Държава	2,7%	10,8%	6,8%
	По-скоро не	Брой	2	0	2
		% в рамките на Държава	5,4%	0,0%	2,7%
	Не	Брой	32	6	38
		% в рамките на Държава	86,5%	16,2%	51,4%
	Брой	0	5	5	

	Не мога да отговоря	% в рамките на Държава	0,0%	13,5%	6,8%
Общо		Брой	37	37	74
		% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%

Таблица 4.2.19

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.2.20, а симетричните измервания – в таблица 4.2.21.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	43,256 ^a	4	,000
Отношение на правдоподобност	50,665	4	,000
Линейно-линеарна асоциация	21,643	1	,000
Брой на валидните случаи	74		
a. 6 клетки (60,0%) имат очаквана теоретична стойност по-малко от 5. Минималната очаквана стойност е 1,00.			

Таблица 4.2.20

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,765	,000
	Cramer's V	,765	,000
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.2.21

На база на получените резултати установяваме, че има статистически значима разлика между Албания и България. Разликата, както и в аналогичния въпрос от анкетата с родителите, е в полза на **България**, където **семействата на ученици от малцинствени групи получават повече социални помощи, отколкото тези в Албания**. Причините: социална политика, икономическо развитие на страната, членство в ЕС, степен на осведоменост на семействата за правата им.

По отношение на релацията между държавата и дали според анкетираните учители семействата на учениците им от малцинствени групи получават социални помощи от държавата, процентното разпределение на отговорите за двете групи в двумерно разпределение е както следва на таблица 4.2.22:

Двумерни разпределения					
			Държава		Общо
			Р. Албания (експериментална група)	Р. България (контролна група)	
Според Вас адекватни ли са образователни	Да	Брой	11	15	26
		% в рамките на Държава	29,7%	40,5%	35,1%

политики по отношение на предоставяне на качествено образование за учениците от малцинствени групи.	По-скоро да	Брой	0	8	8
		% в рамките на Държава	0,0%	21,6%	10,8%
	По-скоро не	Брой	10	6	16
		% в рамките на Държава	27,0%	16,2%	21,6%
	Не	Брой	13	5	18
		% в рамките на Държава	35,1%	13,5%	24,3%
	Не мога да отговоря	Брой	3	3	6
		% в рамките на Държава	8,1%	8,1%	8,1%
Общо	Брой	37	37	74	
	% в рамките на Държава	100,0%	100,0%	100,0%	

Таблица 4.2.22

Резултатите от проведения Хи-квадрат тест са поместени в таблица 4.2.23, а симетричните измервания – в таблица 4.2.24.

Хи-Квадрат тест			
	Стойност	Степени на свобода	Равнище на значимост (двустранна критична област)
Коефициент на Пиърсън	13,171 ^a	4	,010
Отношение на правдоподобност	16,402	4	,003
Линейно-линейна асоциация	4,006	1	,045
Брой на валидните случаи	74		
а. 4 клетки (40,0%) имат очаквана теоретична стойност по-малко от 5. Минималната очаквана стойност е 3,00.			

Таблица 4.2.23

Симетрични измервания			
		Стойност	Approx. Sig.
Nominal by Nominal	Phi	,422	,010
	Cramer's V	,422	,010
Брой на валидните случаи		74	

Таблица 4.2.24

Тук има статистически значима разлика между Албания и България. **Болшинството от учителите в България са на мнение, че образователните политики по отношение на предоставяне на качествено образование за учениците от малцинствени групи са адекватни, за разлика от албанските си колеги.** Тук резултатите са в противоречие с мнението на родителите по аналогичния въпрос от предходната анкета. За нас обяснението се крие в рутината и по-големия опит на българските учители, изведен като следствие от тяхната значително по-висока средна възраст и професионален стаж. Въпреки това обаче, съдейки по общото състояние на образователната система у нас в условията на преход и приет, но още неработещ в пълна степен нов закон за предучилищното и училищното образование, въпросът за

ефективността на образователните политики в контекста на включването на учениците от малцинствени групи, според нас е все още твърде дискусионен.

4.3. Анализ на резултатите от проведения експеримент

Анализът на резултатите от проведения експеримент – тестова батерия за оценка на агресията – модифициран вариант по Бъс-Дюрки е представен както следва по-долу в съответната последователност в табличен вид.

Първо ще представим груповата статистика по отношение на различните видове агресия, дефинирани и дискутирани по-горе в методическата обосновка на проведеното изследване. Резултатите са поместени по-долу както следва в Таблица 4.3.1.

Групова статистика					
Държава		Брой	Стойност	Стандартно отклонение	Стойност на стандартната грешка
Физическа агресия	Експериментална група - Албания	70	4,2429	3,04286	,36369
	Контролна група - Р. България	70	4,5429	1,73360	,20721
Косвена агресия	Експериментална група - Албания	70	3,1429	2,18881	,26161
	Контролна група - Р. България	70	4,2429	1,48846	,17791
Раздразнение	Експериментална група - Албания	70	4,6143	2,01655	,24102
	Контролна група - Р. България	70	4,6286	1,79509	,21455
Негативизъм	Експериментална група - Албания	70	3,7857	1,23819	,14799
	Контролна група - Р. България	70	2,7714	1,20592	,14414
Обида	Експериментална група - Албания	70	5,9000	1,48568	,17757
	Контролна група - Р. България	70	4,3714	1,54330	,18446
Подозрителност	Експериментална група - Албания	70	4,5714	1,69031	,20203
	Контролна група - Р. България	70	4,4571	1,22398	,14629
Вербална агресия	Експериментална група - Албания	70	5,6571	1,87188	,22373
	Контролна група - Р. България	70	4,6286	1,66090	,19852
Чувство за вина	Експериментална група - Албания	70	4,7286	1,52203	,18192
	Контролна група - Р. България	70	4,5143	1,54866	,18510

Табл. 4.3.1.

В хода на статистическата обработка на данните извършихме дисперсионен анализ под формата на Тест на независимите проби (Independent Samples Test). Резултатите от него, представени в табличен вид, са поместени в таблица 4.3.2. по-долу както следва:

Тест на независимите проби (Independent Samples Test)										
		Тест на Левин за равенство на дисперсиите		t-test for Equality of Means (t-тест за равенство на средните стойности)						
		F	Значимост	t	Степени на свобода	Значимост (двустранна критична област)	Стандартни стойности за различие	Стандартна грешка на различие	95% доверителен интервал за разликата	
									Долен	Горен
Физическа агресия	Допуска не за равни дисперсии	39,317	,000	-,717	138	,475	-,30000	,41858	-,12765	,52765
	Допуска не за различни дисперсии			-,717	109,524	,475	-,30000	,41858	-,112956	,52956
Косвена агресия	Допуска не за равни дисперсии	13,100	,000	3,477	138	,001	-1,10000	,31637	-,172556	-,47444
	Допуска не за различни дисперсии			3,477	121,574	,001	-1,10000	,31637	-,172631	-,47369
Раздразнене	Допуска не за равни дисперсии	1,857	,175	-,044	138	,965	-,01429	,32269	-,65233	-,62376
	Допуска не за различни дисперсии			-,044	136,174	,965	-,01429	,32269	-,65241	-,62384
Негативизъм	Допуска не за равни дисперсии	,133	,716	4,910	138	,000	1,01429	,20658	,60581	1,42276
	Допуска не за различни дисперсии			4,910	137,904	,000	1,01429	,20658	,60581	1,42277
Обида	Допуска не за равни дисперсии	,469	,495	5,970	138	,000	1,52857	,25604	1,02230	2,03484

	Допуска не за различни дисперсии			5,970	137,801	,000	1,52857	,25604	1,02229	2,03485
Подозрителност	Допуска не за равни дисперсии	4,517	,035	,458	138	,648	,11429	,24944	-,37892	,60750
	Допуска не за различни дисперсии			,458	125,756	,648	,11429	,24944	-,37935	,60792
Вербална агресия	Допуска не за равни дисперсии	2,105	,149	3,439	138	,001	1,02857	,29911	,43715	1,62000
	Допуска не за различни дисперсии			3,439	136,073	,001	1,02857	,29911	,43707	1,62007
Чувство за вина	Допуска не за равни дисперсии	,000	,993	,826	138	,410	,21429	,25953	-,29888	,72746
	Допуска не за различни дисперсии			,826	137,958	,410	,21429	,25953	-,29889	,72746

Табл. 4.3.2.

По отношение на показателя „**физическа агресия**“ и статистическата вероятност за допускане за различни дисперсии на значимостта в двустранната критична област от проведения t-тест за равенство на средните стойности между двете изследвани групи няма статистически значимо различие.

По отношение на показателя „**косвена агресия**“ и статистическата вероятност за допускане за различни дисперсии на значимостта в двустранната критична област от проведения t-тест за равенство на средните стойности между двете изследвани групи има статистически значимо различие.

По отношение на показателя „**раздразнение**“ и статистическата вероятност за допускане за равни дисперсии на значимостта в двустранната критична област от проведения t-тест за равенство на средните стойности между двете изследвани групи няма статистически значимо различие.

По отношение на показателя „**негативизъм**“ и статистическата вероятност за допускане за равни дисперсии на значимостта в двустранната критична област от

проведения t-тест за равенство на средните стойности между двете изследвани групи има статистически значимо различие.

По отношение на показателя „**обида**“ и статистическата вероятност за допускане за равни дисперсии на значимостта в двустранната критична област от проведения t-тест за равенство на средните стойности между двете изследвани групи има статистически значимо различие.

По отношение на показателя „**подозрителност**“ и статистическата вероятност за допускане за различни дисперсии на значимостта в двустранната критична област от проведения t-тест за равенство на средните стойности между двете изследвани групи няма статистически значимо различие.

По отношение на показателя „**вербална агресия**“ и статистическата вероятност за допускане за равни дисперсии на значимостта в двустранната критична област от проведения t-тест за равенство на средните стойности между двете изследвани групи има статистически значимо различие.

По отношение на показателя „**чувство за вина**“ и статистическата вероятност за допускане за еднакви дисперсии на значимостта в двустранната критична област от проведения t-тест за равенство на средните стойности между двете изследвани групи няма статистически значимо различие.

Получените резултати в количествен и още повече в качествен аспект будият научен интерес към допълнително изследване на поставената проблематика с цел нейното доизясняване в множество аспекти.

Интересен момент в изследването е фактът, че се наложи да бъде повтаряно, тъй като при първото провеждане се установи проблем в консистентността на айтемите. Резултатите за България бяха напълно нелогични. Дори при Алфа на Кронбах за всичките айтеми заедно, за Албания резултатът излиза 0,844, което е много добър резултат, докато за България излиза 0,183. Това не е нормално. Дори разпределението на айтемите между подskalите да не е правилно, трябва общата алфа да е висока, а тя беше ниска.

Ето защо тестът на Бъс-Дюрки беше повторен отново.

В бъдещите си научни търсения ще подложим този момент на проверка още веднъж, за да намерим обяснение на този феномен. Теоретично, подобно разминаваме е възможно, когато участниците в изследването не са били искрени в отговорите си или са попълвали въпросника на случаен принцип, което повдига въпроса за нивото на отговорност на българските ученици, както и налага необходимостта за ново допълнително изследване в бъдеще.

ИЗВОДИ И ПРЕПОРЪКИ

След внимателно проучване на съществуващата научна литература и на база на щателен анализ на получените резултати от проведените анкети и извършеното изследване на учениците в съчетание с личния ни и професионален опит можем да обобщим генерално съответните **изводи**, обособени според следните критерии:

1. Образование, етническа принадлежност, майчин език.

Според проведената анкета с родителите:

В Албания е значително по-голям процентът на анкетираните с висше и средно образование, липсват неграмотни или с начално образование, докато в България имаме представители и на четирите групи, включително и трима, които не желаят да отговорят, в сравнение с един непожелал в Албания.

Между България и Албания по отношение на редовното посещение на учебните занятия от учениците от малцинствата не се наблюдава статистически значимо различие.

Анкетираните в Албания са много по-склонни да се самоопределят като част от мнозинството, докато немалка част от анкетираните в България посочват етническа принадлежност, различна от българската.

При еднакъв брой анкетирани по-голяма част от албанците посочват албанския като майчин език на детето им.

Децата в България срещат повече затруднения при общуване на официалния език на страната (ако е различен от майчиния им език).

Според проведената анкета с учителите:

В България се наблюдават повече ученици от малцинствен произход в класовете.

Учениците от малцинствени групи в България използват извън училище майчиния си език (ако е различен от официалния) в по-голяма степен, отколкото техните съученици в Албания.

2. Държавни политики и практики.

Според проведената анкета с родителите:

В България в класовете има повече деца от малцинствен произход, което показва, че вследствие на прилаганите образователни политики броят на обхванатите от системата на училищното образование деца от малцинствата е по-голям, в сравнение с Албания.

Според проведената анкета с учителите:

По отношение на възрастта на учителите резултатите сочат наличие на статистически значима разлика в полза на Албания. Възрастта на педагогическия персонал е от съществено значение за осъществяване на качествен, адекватен и иновативен учебно-възпитателен процес. Българската образователна система обаче не би могла да се похвали с ниска средна възраст на учителското съсловие. Това поражда

въпросът за мотивацията и за заплащането на младите педагози и за предизвикателството как би могла учителската професия да се окаже сред желаните за младите хора.

3. Детска агресия.

Според проведената анкета с родителите:

Оказва се тревожна тенденцията, че според анкетиранияте родители децата от малцинствени групи са били жертва на физическа агресия в по-голяма степен в България, отколкото в Албания.

Според анкетиранияте родители децата от малцинствени групи са били жертва на психически тормоз в по-голяма степен в България, отколкото в Албания.

Децата в България са по-склонни да нараняват другите, отколкото в Албания. Това се явява по своята същност същинското екстериоризиране на физическата агресия и психическия тормоз.

Според проведената анкета с учителите:

Учениците от малцинствен произход в България са подлагани на психически тормоз (подигравки, обиди, закани) в по-голяма степен, отколкото техните връстници от малцинствата на територията на Република Албания.

Според изследването на нивото на детската агресия с модифициран от автора тест на Бъс-Дюрки:

По отношение на показателя „**физическа агресия**“ няма статистически значимо различие между двете изследвани групи.

По отношение на показателя „**косвена агресия**“ има статистически значимо различие между двете изследвани групи с **по-високи стойности** за учениците от Р. България.

По отношение на показателя „**раздразнение**“ няма статистически значимо различие между двете изследвани групи.

По отношение на показателя „**негативизъм**“ има статистически значимо различие между двете изследвани групи с **по-високи стойности** за учениците от Р. Албания.

По отношение на показателя „**обида**“ има статистически значимо различие между двете изследвани групи с **по-високи стойности** за учениците от Р. Албания.

По отношение на показателя „**подозрителност**“ няма статистически значимо различие между двете изследвани групи.

По отношение на показателя „**вербална агресия**“ има статистически значимо различие между двете изследвани групи с **по-високи стойности** за учениците от Р. Албания.

По отношение на показателя „**чувство за вина**“ няма статистически значимо различие между двете изследвани групи.

4. Удовлетвореност на учители и родители от мерките, които предприема държавата за интеграция на ромите.

Според проведената анкета с родителите:

Повече семейства в България, отколкото в Албания, получават социални помощи от държавата – резултат на по-адекватни социални политики, детерминирани по всяка вероятност и от членството на България в ЕС.

Родителите са по-удовлетворени от образователните политики и практики в Албания, отколкото в България, поради по-ниското ниво на агресията сред учениците, което се явява съществен фактор за успеваемостта на учебно-възпитателния процес.

Според проведената анкета с учителите:

В България семействата на ученици от малцинствени групи получават повече социални помощи, отколкото тези в Албания

Болшинството от учителите в България са на мнение, че образователните политики по отношение на предоставяне на качествено образование за учениците от малцинствени групи са адекватни, за разлика от албанските си колеги.

5. Толерантност и търпение от страна на учителите.

Според проведената анкета с родителите:

Учителите в Албания проявяват в по-голяма степен нужната толерантност и търпение към учениците от малцинствата.

В Албания учителите полагат повече усилия, за да помогнат на децата да усвоят нещата, които ги затрудняват, ако не разбират езика.

Според проведената анкета с учителите:

Учителите в България смятат, че са склонни да проявяват необходимата толерантност и търпение към учениците от малцинствата в по-голяма степен, отколкото техните колеги в Албания.

Резултатите са интересни и пораждаат нови научни търсения по разглежданата проблематика.

Проведените анкети потвърждават хипотезата на изследването, но резултатите от изследването на агресията на учениците с модифицираната тестова батерия на Бъс-Дюрки, особено за България, не само че не дават достатъчна яснота по отношение на достоверността на хипотезата, а и са повече от дискуссионни, особено за България.

Това налага необходимостта в бъдеще изследването да се повтори и модифицира, и то императивно, с оглед научната етика по отношение на доказване на достоверността на обективната истина в полза на адекватния принос в науката.

Препоръката към практиката, която си позволяваме да изведем, е насочена към необходимостта и същевременно към възможността от по-активно включване на гражданската общественост като катализатор и коректив на държавните и наднационални приобщаващи политики и практики в образованието на малцинствените групи и на двете държави в контекста на техните транскултурни аспекти.

Приносни моменти на дисертационния труд

В резултат на извършеното изследване и щателния анализ на съществуващата научна литература по разглежданата проблематика можем да изведем следните приносни моменти на дисертационния труд:

1. За пръв път в научната литература е представено подобно изследване, което има за цел изясняване на транскултурните аспекти на приобщаващите политики и практики в образованието на ромите.
2. Подобно изследване с представяне на действителността по отношение на етническата картина в образователната система е новост не само за Албания, но и представя в широк план ситуацията в България. Така формулирано, то има претенции да надгражи и допълни до този момент съществуващите научни търсения и изследвания в българската научна литература, които сами по себе си така или иначе не са в изобилие.
3. Представена е авторска модификация на тестова батерия за оценка на нивото на детската агресивност по Бъс-Дюрки. Смятаме, че моделът е ефективен и би работил добре в мултикултурна среда и в други държави.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Транскултурните аспекти на приобщаващите политики и приобщаващите практики в образованието на ромите е безспорно една интересна и не много подробно изследвана тема.

Решаващо условие за ефективно реализиране на включващото обучение и възпитание на децата и учениците от ромски произход е осигуряване на подкрепяща среда в образованието им.

През последните години в Република България, а също и в Република Албания, се направиха редица стъпки за включването на децата от малцинствен произход в масовата детска градина/училище, но все още има проблемни въпроси, които чакат радикални решения. Един от най-важните критерии за механизма и зрелостта на едно общество е отношението му към децата с различни увреждания, а заедно с това – и към изключените по една или друг причина от обществото индивиди.

Приобщаващото и включващо образование е предизвикателство пред българската образователна система, която трябва да осигури условията за успешното му осъществяване. Неслучайно големите промени в областта на образованието е създаването на нова концепция, наречена интегрирано и включващо обучение.

Също като децата със специални образователни потребности, децата от малцинствени групи в България също са и трябва да бъдат обект на специална закрила и подкрепа – социална и педагогическа.

Във връзка с проучваната проблематика бяха конструирани и реализирани специфични параметри на емпиричното изследване в Република България и в Република Албания.

Предметната област на изследването е интеграцията на децата и учениците от малцинствени групи в масовата детска градина/общообразователно училище.

Изследването е актуално и значимо, имайки предвид необходимостта от осигуряване на достъп до качествено образование на ромските общности в България и Албания и преодоляване на ранното отпадане на децата от училище. Авторът характеризира понятието „приобщаващо образование“ като го диференцира от интегриращото образование.

Извършен е задълбочен анализ на актуалното състояние на образователната система на Република България в контекста на законодателната уредба и ценностите на Европейския съюз (ЕС), в резултат на който са изведени значими задачи и препоръки за преодоляване на проблемите в предучилищното и училищното образование.

Извършен е обширен теоретичен анализ на ромската култура в исторически план, като са изведени психолингвистични и транскултурни аспекти при обучението на ученици-билингви. Разгледани са в сравнителен план демографски, културни, политически и нормативни аспекти на ромската общност в България и Албания, като е включена и семиотична гледна точка при тяхното анализиране. Критично са интерпретирани концепции за приобщаващо образование в контекста на транскултурните аспекти на ромското включване.

Въпреки получените резултати, изследването предопределя необходимостта от по-детайлно проучване и сравнителен анализ на мнения на родители и учители, а също и на ученици от малцинствен произход и на такива извън маргинализираните групи.

Приобщаването и включването на учениците от ромски произход в българското и в албанското общообразователно училище не е самоцел. Неговото прилагане и адекватно осмисляне от цялото общество трябва да се базира на схващането, че учениците от малцинствени групи могат да се интегрират в условията на естествената социална среда, защото имат ресурси и потенциални възможности. Така в голяма степен ще се реализират правата на личността им в съвременното демократично общество.

Вярваме, че бъдещата ни научна работа в тази насока ще успее да даде навременни и адекватни отговори на тези отдавна наболели и нерешени все още въпроси.

Надяваме се, че със скромния си научен труд ще сме полезни на широк кръг аудитория – студенти, социални работници, учители, както и на всеки, заинтересован по темата. Защото темата за приобщаващото и включващо образование в контекста на транскултурните аспекти на приобщаващите политики и приобщаващите практики в образованието на ромите в българското общообразователно училище продължава да е сложна и дискуссионна в много аспекти. Тя все така още дълго време ще провокира интереса и изследователските търсения на специалисти от различни научни области.

ПУБЛИКАЦИИ ПО ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Arjan Kamburi; Ilija Bello - Ilirjana Nase THE 7th INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE / Ulcinj, Montenegro, The comprehensive Education. Case study on the phenomenon of the Micro-Separation as a consequence of Poor inclusion in regular schools
2. Bello, I. -Pedagogical considerations in the competence-based education, Korce, 2015 - 2017
3. Bello, I. "НАГЛАСИ КЪМ ОСЪЩЕСТВЯВАНЕ НА ВКЛЮЧВАЩО ОБРАЗОВАНИЕ НА ДЕЦА И УЧЕНИЦИ ОТ МАЛЦИНСТВЕНИ ГРУПИ В БЪЛГАРИЯ" / ATTITUDES TOWARDS MAKING INCLUDING EDUCATION OF CHILDREN AND STUDENTS OF MINORITIES IN BULGARIA, ЕСЕННИ ДОКТОРАНТСКИ ЧЕТЕНИЯ ISSN 2534-9252, Sofia University "St. Kliment Ohridski. 2016
4. Bello, I. Albania, Epistimes Agwgis, I Ekpaidevsi se Balkanikes Hwres. p. 13 – 37, Crete 2009
5. Bello, I. THE TEST OF BUSS-DYURKI AS AN INSTRUMENTATION BATTERY FOR DIAGNOSIS OF THE AGGRESSIVENESS IN THE CONTEXT OF INCLUSION POLICIES AND PRACTICES IN EDUCATION OF CHILDREN OF MINORITIES IN SCHOOLS IN BULGARIA AND ALBANIA, Eleventh International Conference: KNOWLEDGE CAPITAL OF THE FUTURE, Bansko, 2016.
6. BELLO, I. Хора с увреждания – . Перник сп. Специална педагогика, 2015 г
7. Bello, I. ПРИОБЩАВАЩОТО ОБРАЗОВАНИЕ В КОНТЕКСТА НА ТРАНСКУЛТУРНИТЕ АСПЕКТИ НА РОМСКОТО ВКЛЮЧВАНЕ /INCLUSIVE EDUCATION IN THE CONTEXT OF TRANSCULTURAL ASPECTS OF ROMA INCLUSION, Есенни докторантски четения, Sofia University "St. Kliment Ohridski, 2016
8. Bello, I. ТРАНСКУЛТУРНИ АСПЕКТИ НА ПРИОБЩАВАЩИТЕ ПОЛИТИКИ И ПРИОБЩАВАЩИТЕ ПРАКТИКИ В ОБРАЗОВАНИЕТО НА РОМИТЕ/ TRANSCULTURAL ASPECTS OF THE INCLUSIVE POLICIES AND INCLUSIVE PRACTICES IN THE EDUCATION OF ROMA PEOPLE, Есенни докторантски четения, Sofia University "St. Kliment Ohridski, 2016
9. Kamburi, A. & Bello, I. (2014). The development of critical thought in students with learning difficulties. Korçë: Universiteti 'Fan S. Noli'. Prezantuar në: Educational Across Border. 2nd International Conference "Critical Thinking in Education" Korçë